

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Donata Katinaitė,
taikomosios kalbotyros studijų programos studentė

KALBINIS LIETUVIŲ MANDAGUMAS: ATSISAKYMAI

Magistro darbas

Darbo vadovė
asist. dr. Inga Hilbig

Vilnius, 2019

Donata Katinaitė, *Kalbinis lietuvių mandagumas: atsisakymai*. Magistro darbas, vadovė asist. dr. Inga Hilbig, Vilniaus universitetas, Litanistinių studijų katedra, 2019, 61 p.

Raktažodžiai: kalbinis mandagumas, įvaizdžio saugojimo teorija, pozityvusis ir negatyvusis mandagumas, atsisakymo šnekos aktas, tiesioginiai ir netiesioginiai atsisakymai, atsisakymų strategijos, atsisakymų modifikacijos.

ANOTACIJA

Šiame darbe tiriamas kalbinis lietuvių mandagumas atsisakant patenkinti prašymus. Atsisakymas yra sudėtingas, grėsmę pašnekovo pozityviajam įvaizdžiui ir komunikantų tarpusavio santykiams keliantis šnekos aktas, kurį atliekant labai svarbu būti mandagiam. Darbe siekiama iširti, kokias atsisakymų strategijas, pastrateges ir papildomus atsisakymų, kaip išplėstinių šnekos aktų, komponentus vartoja lietuviai. Tiriamąją medžiagą sudaro atsisakymai, rinkti eksperimento būdu – diskurso kūrimo testu (atvirąja anketa). Apklausta 100 studentų, analizuojami gauti 1046 išplėstiniai atsisakymai. Atliekant duomenų analizę derinami kiekybiniai ir kokybiniai tyrimo metodai. Apibendrinant rezultatus galima teigti, kad įprastai lietuviai atsisako netiesiogiai. Jeigu pasirenkamas tiesioginis atsisakymas, dažniausiai vartojama mažiausiai tiesmuka pastrategė (*negaliu*). Tipiška atsisakymus (ypač tiesioginius) paremti išorinėmis modifikacijomis. Sociokultūriškai labiausiai priimtina mandagi atsisakymo raiška – atsiprašyti ir pateikti atsisakymo priežastis. Šis tyrimas gali būti aktualus ir svarbus lingvistinės pragmatikos, sociolingvistikos ir lingvodidaktikos mokslams.

Turinys

ĮVADAS	4
1. TEORINĖS TYRIMO PRIELAIDOS	6
1.1. Kalbinis mandagumas	6
1.1.1. Kalbinio mandagumo apibrėžtis	6
1.1.2. Brown ir Levinsono kalbinio mandagumo teorija	8
1.2. Atsisakymo šnekos aktas kaip kalbinio mandagumo tyrimų objektas	12
1.2.1. Atsisakymai šnekos aktų teorijoje	12
1.2.2. Tiesioginiai ir netiesioginiai atsisakymai, jų mandagumas	14
1.2.3. Atsisakymas kaip pasakymų seka	16
2. LIETUVIŲ ATSISAKYMŲ PATENKINTI PRAŠYMAS ANALIZĖ	19
2.1. Tyrimo metodologija	19
2.1.1. Tyrimo anketa	19
2.1.2. Duomenys apie respondentus	20
2.1.3. Tiriamoji medžiaga	20
2.2. Atsisakymų strategijos	21
2.2.1. Tiesioginės strategijos pastraigės	25
2.2.2. Netiesioginės strategijos pastraigės	30
2.3. Vidinės atsisakymų modifikacijos	34
2.3.1. Leksinės ir frazinės modifikacijos	36
2.3.2. Sintaksinės ir morfologinės modifikacijos	38
2.4. Išorinės atsisakymų modifikacijos	39
Išvados	50
Literatūra	52
Summary	55
PRIEDAI	56

IVADAS

Darbo aktualumas ir naujumas. Kalbinis mandagumas – jau kelis dešimtmečius užsienio lingvistus dominanti tyrimų sritis, įgavusi atskiros lingvistinės pragmatikos šakos teises (Hilbig 2010; Kadar, Bargiela-Chiappini 2011). Labai dažnas kalbinio mandagumo tyrimų objektas – šnekos aktai. Teigiama, kad jų analizė atveria mokslininkams langą į žmonių bendravimo pažinimą (Gass, Houck 1999: 1).

Vienas iš šnekos aktų, kuris gana plačiai tiriamas kalbinį mandagumą analizuojančių užsienio lingvistų, yra atsisakymas. Tai – sudėtingas kalbinis veiksmas, kurį atliekant galima įžeisti pašnekovą ir sugadinti tarpusavio santykius, todėl dažnu atveju reikia nemažų mandagumo pastangų (Fatemeh et al. 2018: 2). Nors atsisakymas yra universalus šnekos aktas, t. y. egzistuoja, tikėtina, visose kalbose, mandagumo normos ir kalbinės priemonės, pasitelkiamos jam realizuoti, skirtingose kalbose ir kultūrose gali būti labai įvairios (ibid.). Todėl nenuostabu, kad šis kalbinis aktas mokslininkus labai domina.

Užsienio lingvistai tiria skirtingų stimulų sukeltus atsisakymus: atsisakymus patenkinti prašymus, patarimų, pasiūlymų ar kvietimų atsisakymus. Atliktus tyrimus galima būtų skirstyti į tris grupes. Vieną sudaro svetimųjų kalbų besimokančiųjų tyrimai, kuriuose atsisakymai tiriami kaip mokinių pragmatinės kompetencijos bendrauti svetimąja kalba įsisavinimo aspektas (pvz., Beebe, Takahashi, Uliss-Weltz 1990; Bella 2014; Gungormezler 2014; Demirkol 2016; Jasim 2017). Antra grupė – tarpkultūriniai atsisakymų tyrimai, kuriuose lyginamos dvi ar daugiau kalbų (pvz., Gass, Houck 1999; Félix-Brasdefer 2008; Morkus 2014; Iliadi, Larina 2017). Trečią grupę – kuriai priskiriamas ir šiame darbe pristatomas tyrimas – sudaro vienos kalbos gimtakalbių atsisakymai, pvz., anglų, arabų, japonų, ispanų, kinų, persų ir kt. (pvz., Husein 1995; Iwata 1999; Felix-Brasdefer 2006; Yang 2008; Izadi, Zilaie 2014). Taigi, galima sakyti, kad atsisakymai tiriami gausiai ir įvairiais aspektais.

Lietuvoje atsisakymai dar nėra tirti, bet mandagumo tema mokslininkus domina. Linkėjimus frazeologijoje tyrė Birutė Jasiūnaitė (1999). Giedrė Čepaitienė ir Donata Steigvilaitė-Urbietienė (2004) lyties aspektu analizavo pasisveikinimus, kreipinius, prašymus, padėkas ir prisistatymus pokalbiuose telefonu. Iš istorinės perspektyvos pasisveikinimus ir atsisveikinimus gvildeno Andželika Lapinskienė (2004). Įvairių šnekos aktų (pasisveikinimo, atsisveikinimo, prašymo, padėkos, atsiprašymo, sveikinimo, linkėjimo, komplimento) kalbos etiketo formules ir adresato įvardijimo tendencijas nagrinėjo Čepaitienė (2007). Lina Šepetytė (2009) tyrė pasisveikinimams, atsisveikinimams, linkėjimams ir dėkojimams būdingą raišką, siekė išsiaiškinti, ar folkloro tekstuose užfiksuotos kalbos etiketo formulės tebevartojamos dabartinėje šnekamojoje

lietuvių kalboje. Tarpkultūrinį tyrimą atliko Inga Hilbig (2010), lygindama sakytinius lietuvių ir anglų prašymus – jų mandagumo strategijas ir realizacijas. Jurgita Girčienė (2013) analizavo adresato įvardijimo formas ir raidą viešajame sakytiniame diskurse. Prašymus studentų el. laiškuose nagrinėjo Dovilė Dumbrauskaitė (2016). Šiame darbe pirmą kartą tiriami lietuvių atsisakymai patenkinti prašymus ir jų mandagumas konkrečiose eksperimentinėse situacijose, atsižvelgiant į socialinės galios skirtumą tarp pašnekovų, socialinį nuotolį tarp jų ir prašymų, kuriuos atsisakoma patenkinti, dydį.

Darbo objektas, tikslas ir uždaviniai. Darbo **objektas** – lietuvių atsisakymai patenkinti prašymus. Darbo **tikslas** – ištirti, kokias atsisakymų strategijas, pastrateges ir papildomus atsisakymų, kaip išplėstinių šnekos aktų, komponentus vartoja lietuviai. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**:

- 1) atlikti atsisakymų patenkinti prašymus strategijų analizę;
- 2) išanalizuoti kiekvienos strategijos pastrateges;
- 3) ištirti vidines atsisakymų branduolių (pagrindinių aktų) modifikacijas;
- 4) išanalizuoti išorines branduolių modifikacijas;
- 5) nustatyti pagrindinių socialinių kintamųjų (socialinio nuotolio, socialinės galios ir prašymo, kurį atsisakoma patenkinti, dydžio) įtaką atsisakymų strategijoms, pastrategėms ir modifikacijoms pasirinkti;
- 6) palyginti vaikinų ir merginų atsisakymų raišką.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Tiriamąją medžiagą sudaro atsisakymai, rinkti diskurso kūrimo testu (atvirąja anketa). Anketoje pateikta 11 gyvenimiškų atsisakyti skatinančių situacijų, kurios buvo sukurtos atsižvelgiant į trijų socialinių kintamųjų kombinacijas. Respondentai – gamtos, technologijos, socialinių, humanitarinių, medicinos ir sveikatos mokslų kryptių universiteto studentai, kurių gimtoji kalba – lietuvių. Tiriamąją medžiagą sudaro duomenys iš 100 anketų, apklausta po lygiai vaikinų ir merginų. Atliekant duomenų analizę derinti kiekybiniai ir kokybiniai tyrimo metodai.

1. TEORINĖS TYRIMO PRIELAIIDOS

1.1. Kalbinis mandagumas

1.1.1. Kalbinio mandagumo apibrėžtis

Prieš pradėdant kalbėti apie atsisakymus kaip kalbinio mandagumo tyrimų objektą, derėtų išsiaiškinti, kas yra kalbinis mandagumas. Tai nėra lengva padaryti, nes, kaip teigia mokslininkai, (Bargiela-Chiappini 2003: 1464; Pizziconi 2009: 706), nepaisant atliktų gausių tyrimų, vis dar nėra sutarimo dėl sąvokos apibrėžties ir apskritai dėl paties fenomeno pobūdžio.

Mokslinėje literatūroje (Eelen 2001; Watts 2003, 2005; Pizziconi 2009; Kadar, Haugh 2013) skiriami du požiūriai į mandagumą. Pirmasis, žymimas „mandagumas₁“ (angl. *first-order politeness; politeness₁*), nurodo į kasdienę mandagumo sampratą ir į tai, kaip jį suvokia tam tikros sociokultūrinės grupės nariai. Žvelgiant iš šios perspektyvos, mandagumas yra normatyvinė sąvoka, apibūdinanti tokį (kalbinį) elgesį, kuris vertinamas kaip deramas tam tikroje bendruomenėje, yra susijęs su etiketo taisyklėmis, geromis manieromis (Hickey, Stewart 2005: 3; Pizziconi 2009: 706). Kitaip tariant, mandagumas suprantamas kaip tam tikra socialinė norma, „konkrečioje visuomenėje priimtinas, nusistovėjusią normą atitinkantis elgesys, taktiškas dėmesys kitam“ (Kasper 1998, cit. iš Hilbig 2010: 20). Kaip teigia Hilbig (2010: 20), „tokia mandagumo apibrėžtis praktiškai sutampa su etiketo [apibrėžtimi – D. K.]“. Čepaitienė, tyrinėjanti kalbos etiketą, jį apibrėžia taip: „Kalbos etiketas – kalbinės bendruomenės dialoginėje kalboje vartojamos kalbos formulės (paprastai – sustabarėjusios), kurios parodo mandagius / nemandagius pašnekovų santykius ir atspindi jų socialinį bendrumą ar atskirtį“ (Čepaitienė 2007: 11).

Antrasis požiūris į mandagumą, arba „mandagumas₂“ (angl. *second-order politeness; politeness₂*) yra mokslinė mandagumo conceptualizacija (Eelen 2001; Watts 2003, 2005; Pizziconi 2009; Kadar, Haugh 2013). Mokslininkus domina, kaip kalbos vartotojas naudoja jam prieinamą kalbinių priemonių repertuarą komunikaciniams savo tikslams pasiekti (Thomas 1995: 185). Ši samprata yra pragmatinė. Į ją patenka ne tik įprastos kalbos etiketo formulės, bet ir tokie pasakymai, kurie, pasak Čepaitienės, kalbos etiketo situacijoms nepriskiriami, t. y. „atsieti nuo situacijos apskritai jokio mandagumo / nemandagumo laipsnio nerodo“ (Čepaitienė 2007: 38). Kitaip tariant, tiriami bet kokie pasakymai, kuriais konkrečioje komunikacinėje situacijoje komunikantai išreiškia dėmesį vienas kitam, rodo pagarbą ar draugiškumą, palaiko gerus tarpusavio santykius, vengia konfliktų (Thomas 1995: 150; Culpeper et al. 2017: 2).

Kalbinis mandagumas glaudžiai susijęs su kultūra. Tai toks reiškiny, kuris, tikėtina, būdingas visoms kultūroms, tačiau ne tik jo raiška, bet ir samprata kiekvienoje kultūroje gali gerokai skirtis (Holmes 2009: 711). Todėl, kaip teigia Hilbig (2010: 59), tai, kas mandagu, o kas ne, vertintina „tik tos bendruomenės narių socialinių santykių ir kultūrinių vertybių kontekste, nes mandagumas susijęs su pamatiniais sociokultūriniais visuomenės organizacijos principais. Kiekviena bendruomenė gali būti mandagi savaip.“ Francesca Bargiela-Chiappini ir Danielis Z. Kadaras (2011: 2), tyrinėję kalbinį mandagumą skirtingose kultūrose, teigia, kad egzistuoja trys konfliktų vengimo taisyklės: (1) laikytis atstumo, (2) rodyti pagarbą, (3) reikšti draugiškumą. Pasak jų, kultūras galima suskirstyti į atskiras kategorijas pagal tai, kuri iš šių taisyklių dominuoja. Pavyzdžiui, britų kultūroje labiau įprasta laikytis atstumo, japonai dažniausiai rodo pagarbą, o australai reiškia draugiškumą. Hilbig (2010: 223), išsamiai analizavusi lietuvių ir anglų kalbinį mandagumą prašant, nustatė, kad lietuviai yra labiau pozityviai mandagūs, vadinasi, labiau linkę reikšti artumą, draugiškumą negu anglai. Taigi tai, kas vienoje kultūroje traktuojama kaip mandagus elgesys, nebūtinai bus taip pat vertinamas kitoje.

Pažymėtina, kad mandagumo raiška gali skirtis ne tik šalių kultūrose, bet ir skirtingose visuomenės grupėse, pvz., vyrų ir moterų kalboje (Mills 2004). Tačiau jos, lygiai kaip ir skirtingų šalių kultūros, gali turėti savitą mandagumo raišką, kuri žvelgiant iš kitos grupės perspektyvos gali nebūti vertinama kaip mandagi (ibid.). Anksčiau manyta, kad moterys yra mandagesnės nei vyrai, nes dažniau kalba netiesiogiai, reiškia neuztikrintumą, vartoja sąšvelnius, mažiau pertraukinėja pašnekovą ir t. t. (Lakoff 1973a). Tačiau, vadovaujantis naujesnėmis kalbinį mandagumą analizuojančių mokslininkų išvalgomis (pvz., Mills 2004), nereikėtų moterų mandagumo raiškos vertinti pagal vyrų ar atvirščiai, ir teigti, kad viena visuomenės grupė yra (ne)mandagesnė už kitą.

Iš to, kas pasakyta, tampa suprantama, kodėl mandagumo sampratų ir apibrėžčių yra daug ir įvairių (plg. Leech 1983; Brown, Levinson 1987; Kasper 1990; Eelen 2001, Watts 2005). Nepaisant skirtumų, visos jos turi vieną bendrą bruožą – mandagumas suprantamas kaip būdas parodyti dėmesį pašnekovui, vengti konfliktų. Hilbig pateikia itin detalią apibrėžtį, kuri, šio darbo autorės nuomone, tiksliausiai atsako į klausimą, kas yra kalbinis mandagumas. Pasak mokslininkės, **kalbinis mandagumas**¹ tai – „tam tikrų kultūriškai specifinių ritualizuotų komunikacinių strategijų, kuriomis, atsižvelgiant į žmogiškųjų santykių metmenį, siekiama sklandaus bendravimo, adresatui perteikiant pagarbą arba draugiškumą, taikymas, interakcijoje

¹ Savo monografijoje Hilbig vartoja terminą *lingvistinis mandagumas*, bet šiame darbe pasirinkta *kalbinio mandagumo* sąvoka. Tarptautinių žodžių žodyne (2003) žodis *lingvistinis* apibrėžiamas kaip tai, kas susiję su lingvistika, kalbotyra, o ne su kalbine raiška. Todėl manoma, kad terminas *kalbinis mandagumas* yra tinkamesnis.

galintis atsiskleisti labai įvairiais raiškos būdais“ (Hilbig 2010: 24). Tokia apibrėžtimi remiamasi šiame darbe.

Pragmatiniam požiūriui į mandagumą pagrindus padėjo Paulo H. Grice'o suformuluotas bendradarbiavimo principas (angl. *Cooperative Principle*). Filosofas teigė, kad įprastomis aplinkybėmis pokalbio dalyviai yra suinteresuoti bendrauti efektyviai (t. y. veiksmingai perduoti informaciją), todėl laikosi bendradarbiavimo principo² (Grice 1975: 45–47). Tais atvejais, kai jis pažeidžiamas, pvz., kalbama netiesiogiai, pateikiama per mažai informacijos ir kt., sukuriama pokalbio implikatūros, kurias, tikimasi, pašnekovas tinkamai inferuos. Pasak Grice'o, viena iš priežasčių, kodėl intencionaliai pažeidžiamas bendradarbiavimo principas, yra siekis būti mandagiam (ibid. 47). Mandagumo taisyklės filosofas neplėtojo, bet ji tapo atspirties tašku kitų mokslininkų kalbinio mandagumo teorijoms. Bendradarbiavimo principas, o tiksliau tariant, bandymas paaiškinti, kodėl žmonės jį pažeidžia, tapo pagrindu kuriant pirmąsias kalbinio mandagumo teorijas. Jų pradininkai buvo Robin Lakoff (1973b), Geoffrey'is Leechas (1983) ir Penelope Brown bei Stephenas C. Levinsonas (1987). Pastarųjų teorija, kuri dar vadinama įvaizdžio saugojimo, nepaisant kritikos³, iki šiol yra populiariausia ir plačiausiai taikoma kalbinio mandagumo tyrimuose, ypač tarpkultūrinuose (Kadar, Haugh 2013).

Apibendrinant galima pasakyti, kad mandagus kalbinis elgesys gali paaiškinti, kodėl žmonės nesilaiko keturių pagrindinių efektyvaus bendravimo taisyklių. Kalbinis mandagumas apibrėžiamas kaip tam tikrų komunikacinių strategijų taikymas siekiant sklandaus bendravimo, pagarbių ar draugiškų santykių tarp komunikantų. Jo raiška, gerokai išeinanti iš įprastų, sustabarėjusių kalbos etiketo formulių ribų, gali būti labai įvairi, nes ją lemia sociokultūrinis matmuo ir konkreti vartojimo situacija.

1.1.2. Brown ir Levinsono kalbinio mandagumo teorija

Kaip minėta, Brown ir Levinsono mandagumo kaip įvaizdžio saugojimo teorija iki šiol yra įtakingiausia. Ji taikyta ir pristatomame tyrime, todėl šiame poskyryje aptariama išsamiau.

² Bendradarbiavimo principą sudaro 4 pokalbio taisyklės (maksimos): (1) kokybės maksima – sakyti tiesą, (2) kiekybės maksima – sakyti tiek, kiek būtina, bet ne daugiau, (3) tinkamumo (relevantiškumo) maksima – nenukrypti nuo temos, sakyti tik tai, kas jai svarbu, (4) aiškumo – kalbėti aiškiai, trumpai, nuosekliai, nedviprasmiškai (Grice 1975: 45–47).

³ Susistemintą darbų, kuriuose kritikuojama Brown ir Levinsono teorija, apžvalgą pateikia Hilbig (2010: 36). Ji šiuos darbus suskirsto į: (1) praktinius, kuriuose teorija taikoma, tačiau su tam tikrais pakeitimais ir išlygomis, (2) teorinius, kuriuose nurodomi teorijos trūkumai, ji atmetama, tačiau lygiavertis pakaitalas nepasiūlomas, (3) pavienius bandymus sukurti alternatyvių teorinės analizės kryptių, (4) keletą didelės apimties analitinių veikalų, kuriuose pragmatinė kalbinio mandagumo samprata iš pagrindų peržiūrima ir naujai teorizuojama.

Kertinė Brown ir Levinsono (1987: 61–68) teorijos ašis yra įvaizdžio (angl. *face*) koncepcija, pasiskolinta iš Ervino Goffmano ir šnekamosios anglų kalbos (angliškas pasakymas *to lose face* reiškia gėdą ar pažeminimą). Įvaizdis suprantamas kaip kiekvieno asmens savivertė, savęs įsivaizdavimas, pateikiamas viešai. Jis yra dvipusis – pozityvusis ir negatyvusis. Pozityvusis susijęs su asmens troškimu būti įvertintam, priimtam, ir kad būtų atsižvelgta į jo norus bei poreikius. Negatyvusis įvaizdis įkūnija norą laisvai veikti, turėti pasirinkimo laisvę ir nebūti apsunkintam. Interakcijoje asmens įvaizdis gali būti prarastas, išlaikytas arba sustiprintas, todėl pokalbio dalyviai yra suinteresuoti bendradarbiauti ir paisyti vienas kito įvaizdžio poreikių.

Viena iš svarbiausių prielaidų, kurios laikosi Brown ir Levinsonas (1987: 65–68), yra ta, kad kai kurie kalbiniai veiksmai neišvengiamai pamina adresanto, adresato arba jų abiejų įvaizdžių (pozityviojo ar negatyviojo) poreikius⁴. Jie vadinami įvaizdžiui grėsmingais šnekos aktais (angl. *face-threatening acts*). Pavyzdžiui, prašymas, liepimas, įsakymas, įspėjimas ir kt. kelia grėsmę negatyviajam adresato įvaizdžiui, nes įpareigoja jį ką nors padaryti arba ko nors nedaryti ir šitaip apriboja veiksmų laisvę bei apsunkina jį; kritika, nepritarimas, nesutikimas, prieštaravimas ir kt. yra pozityviajam adresato įvaizdžiui grėsmingi aktai, nes juos atlikdamas adresantas potencialiai gali parodyti, kad jam nerūpi pašnekovo jausmai, norai ir poreikiai⁵.

Įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai turėtų būti švelninami. Pasak Brown ir Levinsono (1987: 68), interakcijoje adresantas turėtų apsvarstyti šiuos tris aspektus ir nuspręsti, kas svarbiau: (a) perduoti šnekos akto turinį, (b) veiksmingai ir greitai komunikuoti, (c) išsaugoti pašnekovo įvaizdį. Daroma prielaida, kad, išskyrus situacijas, kuriose prioritetas teikiamas (b) aspektui, adresantas sieks atsižvelgti į adresato įvaizdį ir mažins šnekos akto keliamą grėsmę. Tam pasitelkiamos įvairios mandagumo strategijos.

Brown ir Levinsonas paaiškina, kas lemia, kokią strategiją pasirinks adresantas, norėdamas atlikti įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą ir nepakenkti adresato (arba savo, arba abiejų komunikantų) pozityviajam ar negatyviajam įvaizdžiui. Konkrečioje situacijoje adresantas atsižvelgia į tris sociologinius kintamuosius (Brown, Levinson 1987: 74–84):

⁴ Tačiau, kaip pastebi Hilbig (2010: 30), Brown ir Levinsono teorijoje „daugiausia dėmesio skiriama **adresato** [paryškinta šio darbo autorės] įvaizdžio saugojimo būdams aptarti.“

⁵ Svarbu pasakyti, kad čia pateikiama universalija, dėl kurios Brown ir Levinsono teorija kritikuojama. Kritikai teigia, kad įvaizdžio samprata yra pernelyg individualistinė ir atspindi labiau Vakarų, o ne Rytų kultūroms būdingą mąstymą (nors Brown ir Levinsonas, lyginę tris skirtingas kalbas – amerikiečių anglų, tamilų (vartojamą Pietų Indijos dravidų) ir celtalių (Meksikos majų) – savo teoriją vadino universalialia). Ahmad Izadi ir Farzaneh Zilaie (2014), tyrinėję mandagumo raišką persų kalboje, teigia, kad ne visi atsisakymai yra grėsmingi įvaizdžiui. Svarbi išimtis yra atsisakymai į nenuoširdžius kvietimus ar pasiūlymus. Jie laikomi ritualinio mandagumo (persų kalboje vadinamo *taarof*) dalimi. Tokie atsisakymai suprantami kaip įvaizdžio saugojimo būdas ir rodo adresanto supratimą apie socialines mandagumo konvencijas (Koutlaki 2002, cit. iš Izadi, Zilaie 2014: 4).

- socialinį nuotolį (angl. *social distance*), tai – simetriniai pašnekovų santykiai, susiję su tuo, kiek jie pažįstami, artimi vienas kito atžvilgiu, kaip dažnai bendrauja.
- galią (angl. *power*), tai – asimetriniai santykiai, susiję su tuo, kiek galios adresantas turi adresato atžvilgiu ir kiek gali primesti jam savo valią.
- našta (angl. *ranking of imposition*) – tai, kas konkrečioje kultūroje laikoma pašnekovo apsunkinimu.

Teigiama, kad šių kintamųjų kombinacija lemia šnekos akto realizavimo būdą, t. y. didėjant socialiniam nuotoliui, galiai ir naštai, didėja pasakymo netiesiogiškumo laipsnis (Thomas 1995: 124–131). Brown ir Levinsonas (1987: 69–70) teigia, kad vertinant tiesiogiškumo–netiesiogiškumo skalėje šnekos aktas gali būti atliktas:

- 1) **labai tiesmukai** (angl. *bold on record*), be kompensacinių veikslių, vadovaujantis Grice'o pokalbio taisyklėmis – tiesiogiai, aiškiai ir nedviprasmiškai. Ši strategija taikoma tokiose situacijose, kai (a) reikia skubiai perspėti, veiksmingai ir greitai komunikuoti, pvz., nelaimės atveju, kai įvaizdžio poreikiai nesvarbūs; (b) šnekos akto keliama grėsmė adresatui yra labai maža arba kai tai, kas išreikšta propoziciniu turiniu, yra naudinga adresatui ir nereikalauja iš jo daug pastangų (*Užeik! Prisėsk!*⁶); (c) adresanto socialinė galia gerokai didesnė nei adresato.
- 2) **tiesmukai** (angl. *on record*), bet pasitelkiant **pozityvųjį mandagumą** kaip kompensacinius veiksmus. Ši strategija taikoma siekiant atsižvelgti į pozityvųjį adresato įvaizdį, t. y. reikšti draugiškumą, artumą, parodyti, kad adresantas priima tai, kas adresatui svarbu (norus, vertybes, įsitikinimus). Skiriama 15 pozityviojo mandagumo pastrategijų, jos pateikiamos toliau.
- 3) **tiesmukai**, bet pasitelkiant **negatyvųjį mandagumą** kaip kompensacinius veiksmus. Šia strategija atsižvelgiama į negatyviojo įvaizdžio poreikius, pvz., reikšti pagarbą, išlaikyti atstumą, nedaryti spaudimo, kuo mažiau apsunkinti pašnekovą ar apriboti jo pasirinkimo ir veiksmų laisvę. Skiriama 10 negatyviojo mandagumo pastrategijų, jos pateikiamos toliau.
- 4) **užuolankomis** (angl. *off record*) šnekos aktas atliekamas tuomet, kai grėsmė įvaizdžiui labai didelė. Vartojamos metaforos, ironija, retoriniai klausimai, užuominos, tautologijos, kad prireikus adresantas galėtų paneigti jam nepalankią adresato interpretaciją, t. y. apsaugotų ne tik jo, bet ir savo įvaizdį.
- 5) **šnekos aktas neatliekamas**, nes grėsmė įvaizdžiui pernelyg didelė.

Kompensaciniams mechanizms (t. y. pozityviojo ir negatyviojo mandagumo strategijoms), kurių taikymas rodo, kad adresantas rūpinasi adresato įvaizdžiu, Brown ir Levinsonas skiria daug dėmesio. Atkreiptinas dėmesys, kad pozityvusis mandagumas, skirtingai nei negatyvusis, pasitelkiamas ne tik sumažinti įvaizdžiui grėsmingo kalbinio akto žalą, bet ir kaip

⁶ Pateikiami pavyzdžiai iš Brown ir Levinson (1987).

tam tikras socialinis akseleratorius, kai adresantas nori kurti artimesnį santykį su adresatu (Brown, Levinson 1987: 103). Skiriamos šios pozityviojo mandagumo pastrategės (ibid. 103–129):

1. Pastebėti, atsižvelgti į adresato interesus, norus, poreikius (*Tu turbūt alkanas; O, apsikirpai!*⁷).
2. Perdėti (reiškiant susidomėjimą, pritarimą, gailestį) (*Koks fantastiškas jūsų sodas!*).
3. Stiprinti adresato susidomėjimą (pvz., esamuoju laiku pasakoti apie praeities įvykius ir taip tarsi įtraukti pašnekovą į istoriją).
4. Vartoti grupinės tapatybės žymeklius (pvz., kreiptis *tu*, vartoti tam tikrai grupei būdingus kreipinius, pravardes, vardų trumpinius, keisti kodus, kalbėti dialektu, žargonu, slengu).
5. Siekti sutarimo (pvz., bendravimą pradėti nuo temų, dėl kurių komunikantai sutaria – pakalbėti apie orą, biurokratinės sistemos trūkumus, varginantį laukimą eilėse ir pan., o po to pereiti prie įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto; pakartoti dalį ar visą pašnekovo pasakymą, naudoti trumpus reakcijos pasakymus *mh; taip; tikrai!*).
6. Vengti nesutarimo (pvz., užuot kategoriškai pasakius *ne*, sakyti *taip, bet...*, pasitelkti vadinamąjį „baltąjį melą“, vartoti sąšvelnius *lyg ir; maždaug; tarsi; tam tikra prasme*).
7. Suponuoti, kurti, tvirtinti bendrą pagrindą (pvz., kalbėti taip, tarsi komunikantų žinios, įsitikinimai, vertybės būtų tokios pat, vartoti inkliuzyvinį *mes*, deiktinį centrą perkelti į adresato perspektyvą, rodyti, kad adresantas žino adresato norus).
8. Juokauti.
9. Teigti arba suponuoti, kad adresantas žino ir rūpinasi adresato poreikiais (*Žinau, kad tau nepatinka vakarėliai, bet šis bus labai geras – ateik!*).
10. Siūlyti, žadėti (*Užsiksiu kitą savaitę*).
11. Būti optimistu (*Tikiuosi, paskolinsi žoliapjovę savaitgalį? Ateisiu pasiskolinti milų, gerai?*).
12. Įtraukti adresatą į bendrą veiklą (*Suvalgykim sausainių; Vakarieniaukim*).
13. Pateikti paaiškinimų, nurodyti priežastis arba jų prašyti (*Kodėl nevažiuojame prie jūros?*).
14. Manyti arba tvirtinti esant abipusiškumą (*Aš padėjau tau praeitą savaitę, dabar tu man padėk*).
15. Dovanoti adresatui dovanas (materialias ir nematerialias: išklaudyti, reikšti užuojautą, susižavėjimą, supratimą, palaikymą).

Apžvelgus šias strategijas ir jų realizavimo pavyzdžius, susidaro įspūdis, kad pozityvusis mandagumas yra gana įprasta kasdien su daugiau ar mažiau artimais žmonėmis vartojama kalba. Kaip pastebi Hilbig (2010: 34), „pozityviojo mandagumo ribos nėra aiškios, jis gana neapibrėžtas, tenkina labai plataus spektro adresato poreikius ir jam perteikti pasitelkiamos labai didelės aprėpties raiškos priemonės.“ Pozityvusis mandagumas padeda išreikšti draugiškumą ir mažina socialinį nuotolį tarp komunikacinės situacijos dalyvių. Negatyvusis mandagumas, priešingai – pasitelkiamas didesniame socialiniame atstumei kurti arba palaikyti. Vakarų kultūrose būtent

⁷ Pateikiami pavyzdžiai iš Brown ir Levinson (1987).

negatyviojo mandagumo pastrategės pirmiausia ateina į galvą, kai galvojama apie mandagumą. Negatyviojo mandagumo kalbinė raiška yra gerokai konkretesnė ir aiškesnė, labiau konvencionalizuota, išsamiai aptariama etiketo knygoje (Brown, Levinson 1987: 129–130). Skiriamos tokios negatyviojo mandagumo pastrategės (ibid. 132–210):

1. Kalbėti konvencionaliai netiesiogiai (*Gal galite paduoti druskos?*).
2. Klausti, vartoti sąšvelnius.
3. Būti pesimistu (*Tu turbūt negalėtum paskolinti žoliapjovės?*)
4. Mažinti našta adresatui (pvz., *Palauk sekundėlę; Ar galėčiau paragauti trupučiuką torto?*).
5. Reikšti pagarbą (pvz., kreiptis įvardžiu *Jūs*, vartoti oficialius kreipinius, titulus).
6. Atsiprašinėti.
7. Vartoti beasmenes konstrukcijas, vengti įvardžių *aš, tu / jūs* (*Visa informacija turėjo būti atsiųsta* (t. y. jūs turėjote atsiųsti informaciją); *Taip neturėtų būti elgiamasi* (t. y. nesielk taip)).
8. Įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą pasakyti kaip taisyklę (*Vėluojantieji į salę neįleidžiami*).
9. Nominalizuoti (*Mūsų prašymas būtų toks...*)
10. Pripažinti įsiskolinimą adresatui arba neleisti jam jaustis skolingam (*Liksiu amžinai tau dėkingas; Man visai nesunku tai padaryti*).

Brown ir Levinsono teorijoje pateikiamas kalbinio mandagumo produkcijos modelis (Watts 2003: 85) ir ji „atitinka tokius empiriniams tyrimams pritaikomos teorijos reikalavimus kaip baigtumas, detalumas, tikslumas, nuspėjamoji vertė“ (Hilbig 2010: 28), todėl tinkama mandagumui kaip ilokuciniam aktui analizuoti (ibid. 42). Be to, ji buvo sėkmingai taikyta ne tik atsisakymo, bet ir kitų šnekos aktų tyrimuose, ypač tarpkultūriniuose (pvz., Iwata 1999; Hilbig 2010; Bella 2011; Jasim 2017 ir kt.). Dėl šių priežasčių Brown ir Levinsono kalbinio mandagumo kaip įvaizdžio saugojimo teorija pasirinkta šiame darbe pristatomam tyrimui atlikti.

1.2. Atsisakymo šnekos aktas kaip kalbinio mandagumo tyrimų objektas

1.2.1. Atsisakymai šnekos aktų teorijoje

Dar viena lingvistinės pragmatikos teorija (be jau minėto Grice'o bendradarbiavimo principo), paklojusi teorinius kalbinio mandagumo pamatus, yra šnekos aktų teorija, kurią sukūrė filosofai Johnas L. Austinas ir Johnas Searle'as.

Austinas šnekos aktą aiškina kaip trinarę konstrukciją, kurią sudaro trys vienu metu vykstantys aktai (Austin 1962, cit. iš Ryvitytė 2011: 56)⁸:

⁸ Ryvitytė (2011: 56), aptardama Austino šnekos aktų teoriją, pabrėžia, kad tas pats pasakymas (lokucinis aktas) skirtinguose kontekstuose gali turėti skirtingą ilokucinę galią arba ta pati ilokucinė galia gali būti realizuota skirtingais lokuciniais aktais.

1) **lokucinis aktas** (angl. *locutionary act*) – pasakymo ištarimas arba užrašymas.

2) **ilokucinis aktas** (angl. *illocutionary act*), arba **ilokucinė galia** (angl. *illocutionary force*) – komunikacinio tikslo išreiškimas, t. y. kokį veiksmaų nori atlikti adresantas, ištardamas konkretų pasakymą, pvz., atsisakyti, paprašyti, pažadėti ir kt.

3) **perlokucinis aktas** (angl. *perlocutionary act*) – adresanto ištarto pasakymo poveikis adresatui, pvz., adresato įtikinimas, išgąsdinimas, įžeidimas, atgrasymas ir kt.

Pirmasis šnekos aktų klasifikaciją pasiūlė Austinas, tačiau Searle'as ją kritikavo, teigdamas, kad ji yra tik preliminari, neturinti aiškių principų, pagal kuriuos šnekos aktai suklasifikuoti būtent taip, todėl turi būti persvarstyta (Searle 1979: 9–10)⁹. Remdamasis ilokucine pasakymo galia kaip pagrindiniu kriterijumi, Searle'as šnekos aktus suskirstė į penkis tipus¹⁰. Pagal šią, dabar jau įsitvirtinusią, klasifikaciją atsisakymai priskiriami komisyvų grupei (Searle, Vanderveken 1985: 195).

Atsisakymas yra vienas iš nedaugelio šnekos aktų, kuriais adresantas ne inicijuoja, o reaguoja į pašnekovo atliktą kalbinį veiksmaų (prašymą, kvietimą, pasiūlymą ar patarimą)¹¹ (Gass, Houck 1999). Kitaip tariant, *prašymas–atsisakymas*, *kvietimas–atsisakymas*, *pasiūlymas–atsisakymas*, *patarimas–atsisakymas* yra replikų¹² poros (angl. *adjacency pairs*), kurių pirmo dėmens ištarimas sudaro sąlygas pasakyti antrąjį (Jasim 2017: 29–30). Be to, pirmame dėmenyje esantis šnekos akto tipas lemia atsisakymo formą ir turinį (Beebe et al. 1990), t. y. atsisakymas patenkinti prašymą bus formuluojamas kitaip nei, pavyzdžiui, kvietimo atsisakymas. Tam įtakos be įvairių kontekstinių veiksnių (socialinė galia, socialinis nuotolis tarp pašnekovų, amžius, lytis)

⁹ Searle'as teigia, kad kalbėti reiškia atlikti įvairius kalbinius veiksmus, pavyzdžiui, kažką teigti, įsakyti, klausti, žadėti ir t. t. (Searle 1969: 16). Jis, skirtingai nei Austinas (1962), nedaro skirties tarp tokių pasakymų, kuriais kažką konstatuojame (Austinas juos vadino konstatyvais), ir tokių, kuriais atliekame kalbinį veiksmaų (Austino vadinti performatyvais). Anot Searle'o, ištardamas bet kokį pasakymą adresantas atlieka tam tikrą kalbinį veiksmaų, todėl pasakymus, kuriuos galima vertinti pagal teisingumo ar klaidingumo kriterijų, jis taip pat įtraukė į savo šnekos aktų taksonomiją.

¹⁰ 1) Asertyvais adresantas fiksuoja tam tikrą dalykų padėtį realiaame pasaulyje ir išreiškia savo nuostatas propozicinio turinio atžvilgiu, pvz., *tvirtinimas*, *teigimas*, *neigimas*. 2) Direktyvais siekia paveikti adresatą, kad šis ką nors padarytų arba ko nors nedarytų, pvz., *prašymas*, *kvietimas*, *pasiūlymas*. 3) Komisyvais adresantas įsipareigoja ką nors atlikti ateityje, pvz., *pažadas*, *įsipareigojimas*, *grasinimas*. 4) Ekspresyvais adresantas išreiškia savo psichologinę būseną, jausmus, pvz., *padėka*, *sveikinimas*, *užuojauta*. 5) Deklaratyvais pakeičia dalykų padėtį pasaulyje, pvz., *santuoka*, *krikštas*, *atleidimas iš darbo* (Searle 1979: 12–20).

¹¹ Kaip jau buvo rašyta, šiame darbe analizuojami vieno tipo atsisakymai – atsisakymai patenkinti prašymus. Remiantis Hilbig (2010: 49) pateikta apibrėžtimi, prašymas suprantamas kaip toks šnekos aktas, kuriuo adresatas skatinamas atlikti adresantui (pirmiausia, bet ne tik) palankų veiksmaų, daugiau ar mažiau apsunkinantį adresatą. Prašymo situacijoje adresatas visada turi galimybę pasirinkti – atlikti tai, ko prašoma, arba ne, tačiau tam tikrais atvejais adresantas gali neabejoti, kad jo prašymas bus patenkintas (ypač prašant kažko mažo, nereikalaujančio didelių pastangų iš adresato). Be to, kitaip nei liepimo, prašymo šnekos aktą gali atlikti bet kokią socialinę galią vienas kito atžvilgiu turintis komunikacinės situacijos dalyviai.

¹² Replika – vieno komunikanto žodžiai, dialoginio vieneto dalis, po kurios pradeda kalbėti kitas veikėjas (Vilkiene 2000: 11). Pabrėžtina, kad „trumpumas nėra būtina sąlyga, kad pasakymas būtų dialogo replika. Būtina ir pakanka, kad greta einančios kalbėjimo atkarpos, kuriamos dviejų pašnekovų, būtų susijusios kaip stimulus ir reakcija“ (ibid. 24).

gali turėti ir tai, kad prašydamas adresantas dažniausiai siekia naudoti sau, o kviesdamas, spėtina, – ir sau, ir adresatui. Taigi, **atsisakymas yra** atsakas į pašnekovo inicijuotą aktą, kuriuo adresantas parodo neketinąs įsitraukti į veiksmą, išreikštą pašnekovo pasakymo propozicijoje (Chen et al. 1995: 121).

Kaip teigia Levinsonas (1983: 336), antras replikų poros dėmuo gali būti pašnekovo pageidaujamas arba ne. Atsisakymas yra nepageidaujama reakcija į prašymą, kvietimą, pasiūlymą ar patarimą, kurios pašnekovas nenori ar nesitiki išgirsti. Pasak Eglės Gudavičienės (2006: 60), „adresantas duoda stimulą daryti X, o adresatas turi reaguoti – daryti arba nedaryti X. Jei adresatas nuspręstų nedaryti to, kas jam sakoma, adresanto ištartas pasakymas patirtų nesėkmę ir būtų laikomas neišsipildžiusiu“. Tai savo ruožtu galėtų pakenkti pozityviajam pašnekovo įvaizdžiui, nes atsisakydamas adresantas rizikuoja parodyti, kad jam nerūpi adresato norai ir poreikai (Felix-Brasdefer 2008). Be to, atsisakantysis, neatradęs tinkamos raiškos, rizikuoja sugadinti savo ir pašnekovo santykius.

Taigi, atsisakymas yra atsakas į pašnekovo inicijuotą aktą ir laikomas tokiu šnekos aktu, kuriuo adresantas išreiškia neatliksiantis veiksmo, kurį pašnekovas sakė savo pasakymo propoziciniu turiniu. Atsisakymas yra grėsmė pašnekovo pozityviajam įvaizdžiui ir komunikantų tarpusavio santykiams keliantis sudėtingas šnekos aktas, kurį atliekant svarbu būti mandagiam.

1.2.2. Tiesioginiai ir netiesioginiai atsisakymai, jų mandagumas

Atsisakymai, kaip ir kiti šnekos aktai, gali būti realizuojami tiesiogiai arba netiesiogiai. Tiesioginiai atsisakymai yra tokie, kuriais adresantas aiškiai ir nedviprasmiškai išreiškia pasakymo ilokucinę galią, o netiesioginiai – tokie, kai vienas šnekos aktas atliekamas kitu.

Netiesioginio pasakymo reikšmę sudaro ne tik propozicinis turinys, bet ir papildoma prasmė (Searle 1979: 30–35). Tokiems pasakymams interpretuoti įprastai reikia daugiau laiko ir pastangų,¹³ nes adresatas turi atlikti tam tikrus tarpinius pasakymo interpretacijos žingsnius (Searle 1979: 30–35; Leech 1983: 123–124). Pavyzdžiui, jeigu asmuo atsisako kvietimo eiti į kiną sakydamas *aš negaliu eiti*, toks pasakymas laikomas tiesioginiu atsisakymo aktu, nes ilokucinė galia išreiškiama tiesiogiai per pasakymą sudarančių kalbinių elementų reikšmę, be tarpinių inferencijos etapų. Jei kvietimo į kiną atsisakoma įvardijant priežastį *aš turiu ruoštis egzaminui*, toks atsisakymas laikomas netiesioginiu, nes vienas šnekos aktas (komisyvas) atliekamas kitu

¹³ Svarbu pasakyti, kad vis dėlto taip yra ne visada, nes kai kurios netiesioginių šnekos aktų raiškos formos konvencionalizuojamos ir tampa įprastais konkreto akto realizacijos būdais. Tokie pasakymai išlaiko tiesioginę juos sudarančių kalbinių elementų reikšmę ir įgauna papildomą, pvz., mandagumo raišką (Searle 1979: 49).

(asertyvu), be to, atsisakymo ilokucinė galia nėra tokia akivaizdi kaip ankstesniame pasakyme, t. y. atsisakymas suprantamas remiantis adresanto įvardyta priežastimi. Paminėtina, kad ne bet kokia įvardyta priežastis šioje situacijoje turi atsisakymo ilokucinę galią. Pavyzdžiui, tokie pasakymai kaip *Aš turiu valgyti spragėsius šįvakar* arba *Aš turiu užsirišti batą* adresato nebūtų suprasti kaip kvietimo atsisakymas (Searle 1979: 33–35). Vadinasi, netiesioginiai šnekos aktai interpretuojami remiantis ne tik kalbine, bet ir nekalbine informacija – bendrosiomis ir sociokultūrinėmis žiniomis. Komunikacinėje situacijoje tikimasi, kad adresatas atpažins ir tinkamai inferuos adresanto netiesiogiai išreikštą intenciją, bet to užtikrinti neįmanoma (Leech 2014: 56). Vis dėlto, nepaisant galimų nesusipratimų ir klaidingos interpretacijos rizikos, netiesioginiai šnekos aktai yra labai įprasti komunikacijoje (Hilbig 2010: 55).

Brown ir Levinsono (1987) teorijoje netiesiogiskumas ir mandagumas yra glaudžiai susiję. Tiesmukai realizuoti šnekos aktai traktuojami kaip nemandagūs, o užuolankomis atlikti – mandagiausi. Kitaip tariant, kuo labiau netiesioginė pasakymo raiška, tuo jis suvokiamas kaip mandagesnis (Culpeper, Terkourafi 2017: 27). Vėlesni mandagumo tyrėjai teigia, kad ryšys tarp pasakymo netiesiogiskumo ir mandagumo nėra toks vienareikšmis ir paprastas. Empirinių tyrimų duomenys parodė, kad netiesiogiai atliktas šnekos aktas nebūtinai bus traktuojamas kaip mandagesnis, ypač jei pašnekovai artimi (Ogiermann 2009: 37; Kadar, Haugh 2013: 26). Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad pati kalbinio mandagumo prigimtis reikalauja tam tikro netiesiogiskumo arba kitokių švelninimo būdų atliekant įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą¹⁴.

Kaip minėta, atsisakymas yra pozityviajam pašnekovo įvaizdžiui grėsmę keliantis aktas, nes atsisakydamas adresantas potencialiai parodo, kad jam nerūpi adresato norai ir poreikiai. Levinsonas (1983: 337–338) atsisakymus priskyrė prie adresato nepageidaujamų replikos porų dėmenų, todėl, teigiama, įprastai jie atliekami nenoriai (tai parodo adresanto daromos pauzės), netiesiogiai arba švelninant įvairiomis mandagumo priemonėmis. Manoma, kad jeigu vienas iš komunikantų atsisako patenkinti prašymą, svarbu bent sudaryti įspūdį, kad rūpinamasi pašnekovo įvaizdžio poreikiais. Atsisakymas gali būti sušvelnintas pasitelkiant tiek pozityvųjį, tiek negatyvųjį mandagumą, pavyzdžiui, pažadant padaryti tai, ko prašoma, kada nors vėliau, atsiprašant, pateikiant atsisakymo priežastis ir paaiškinimus, vartojant sąšvelnius ir kt.

Apžvelgiant tai, kas buvo pasakyta, svarbu pabrėžti, kad adresato įvaizdžiui grėsminga atsisakymo akto prigimtis reikalauja švelninimo ir žalos įvaizdžiui mažinimo, pasitelkiant įvairias

¹⁴ Kalbinės raiškos pasirinkimą nemaža dalimi lemia ir kultūra. Anna Wierbicka (1991 cit. iš Ogiermann 2009: 37) pastebi, kad situacijose, kuriose anglai šnekos aktą realizuoja netiesiogiai, rusai ar lenkai renkasi kitokius būdus ilokucijai sušvelninti, pavyzdžiui, tiesioginį direktyvą realizuoja vartodami deminutyvus, kurie ne tik mažiau ap sunkina pašnekovą, bet ir mažina socialinį atstumą tarp komunikantų.

mandagumo priemonės – netiesioginę raišką ir papildomas konkrečioje komunikacinėje situacijoje ir kultūroje priimtinas priemonės.

1.2.3. Atsisakymas kaip pasakymų seka

Atsisakymas yra kompleksinis šnekos aktas, įprastai susidedantis iš kelių semantinių komponentų – pagrindinio atsisakymo akto (branduolio) ir jį papildančių komponentų, kurie gali eiti prieš ir po pagrindinio akto (Beebe et al. 1990: 57–59; Felix-Brasdefer 2004: 605).

ATSISAKYMO BRANDUOLIAI. Savarankiški komponentai, kurie vieni, be jokių papildymų, turi atsisakymo ilokucinę galią, yra pagrindiniai atsisakymo aktai, arba branduoliai (angl. *head acts*) (Felix-Brasdefer 2004: 605). Jie gali būti reiškiami tiesiogiai arba netiesiogiai, pvz.:¹⁵

- (1) *Atsiprašau, bet negalėsiu ateiti, nes esu jau susiplanavęs dieną, jeigu būtumėte pranešę anksčiau, galbūt būčiau galėjęs ateiti.*
- (2) *Aš niekur nedirbu, tai pinigų pačiam reikia. Tai šikart atsisakysiu.*
- (3) *Atsiprašau, bet pirmadieni man kolis.*

Išsamiausiai atsisakymų raiškos įvairovę atskleidžia Leslie M. Beebe, Tomoko Takahashi ir Robin Uliss-Weltz (1990). Mokslininkų atliktas tarpkultūrinis gimtakalbių ir negimtakalbių skirtingų kalbų vartotojų¹⁶ tyrimas iki šiol laikomas vienu žinomiausių ir reikšmingiausių atsisakymų tyrimų. Beebe ir kt. sudarė strategijų klasifikaciją, kuri tebėra plačiai taikoma. Pabrėžtina, kad tyrėjos neanalizavo atsisakymų kalbinio mandagumo teorijos kontekste, tačiau jų pasiūlytą išsamią ir gausiais empiriniais duomenimis paremtą klasifikaciją pasitelkė kone visi mokslininkai, analizavę atsisakymų mandagumą. Ši klasifikacija naudota ir pristatomame tyrime.

Beebe ir kolegijų sukurta klasifikacija yra plati ir išsami, nes sudaryta remiantis empiriniais keturių atsisakymo šnekos akto tipų duomenimis (atsisakymai patenkinti prašymus, kvietimų, siūlymų ir patarimų atsisakymai). Į klasifikaciją pateko ir dažnai pasitaikančios strategijos, ir tokios, kurios tinkamos tik tam tikrai atsisakymų rūšiai realizuoti. Pavyzdžiui, kaip pastebi Susan M. Gass ir Noel Houck (1999), filosofinės nuostatos (pvz., *atsargumo niekada nebūna per daug*) Beebe ir kt. surinktoje medžiagoje reikštos tik atsisakant pasiūlymų. Todėl tyrėjai, kurie analizuoja ne visus, o vieną ar kelis atsisakymų tipus, medžiagą renka iš didesnės respondentų grupės, pasakymus išgauna iš daugiau ir įvairesnių eksperimentinių situacijų, naudoja kitus metodus ar metodų kombinacijas, kelia kitokius tyrimo tikslus, Beebe ir kt. klasifikaciją adaptuoja – papildo

¹⁵ Čia ir toliau pateikiami pavyzdžiai iš šio darbo autorės surinktos medžiagos.

¹⁶ Tyrimas buvo atliktas su penkiomis respondentų grupėmis (iš viso 120 respondentų): japonų, hebrajų, anglų kalbos gimtakalbiais ir anglų kaip svetimšios kalbos besimokančiais japonų bei hebrajų kalbų gimtakalbiais (Beebe et al. 1990).

naujomis strategijomis arba kai kurių atsisako (pvz., Gass, Houck 1999; Iwata 1999; Nelson et al. 2002; Felix-Brasdefer 2006; Izadi, Zilaie 2014; Demirkol 2016, Jasim 2017). Šio darbo autorė aptariamą klasifikaciją taip pat adaptavo atsižvelgdama į surinktą tyrimo medžiagą (žr. 1 priedą).

Atsisakymo šnekos akto semantinės formulės, t. y. pasakymai, kuriais realizuojamas atsisakymas, skiriami į tiesioginius ir netiesioginius. Semantinę formulę sudaro žodis, frazė ar sakiny. Tiesioginiai atsisakymai gali būti su performatyviuoju veiksmažodžiu *atsisakau* arba be jo, pvz., labai tiesioginis *ne; nenoriu; negaliu* ir kt. Netiesioginiai atsisakymai atsisakymo ilokucinę galią įgyja kontekste. Beebe ir kt. užfiksavo daug netiesioginių atsisakymų pastrategijų. Jų gausa ir įvairovė leidžia daryti prielaidą, kad grėsmę asmens įvaizdžiui kelianti atsisakymo akto prigimtis skatina dažniau atsisakyti netiesiogiai.

VIDINĖS BRANDUOLIO MODIFIKACIJOS. Šnekos akto branduolį galima modifikuoti įvairiomis kalbinėmis priemonėmis siekiant sušvelninti grėsmę pašnekovo įvaizdžiui. Vidinės branduolio modifikacijos tai – „sintaksinės, morfologinės ir leksinės, frazinės [atsisakymo – D. K.] branduolį papildančios priemonės, moduluojančios (dažniausiai švelninančios – švelnikliai, kartais stiprinančios – stiprikliai) [atsisakymo – D. K.] ilokucinę galią ir jo poveikį adrestui. Jos yra pagrindinio [atsisakymo – D. K.] akto dalis, bet nekeičia propozicinio jo turinio – [atsisakymo – D. K.] ilokucinė galia gali būti išreikšta ir be jų“ (Hilbig 2010: 54–55). Šiame darbe taikoma vidinių modifikacijų klasifikacija pateikiama 1 lentelėje.

1 lentelė. Vidinės pagrindinio atsisakymo akto modifikacijos ir jų tipai (adaptuota remiantis Faerch, Kasper 1989; Felix-Brasdefer 2004; Hilbig 2010).

Modifikacijos	Tipai	Pavyzdžiai
Leksinės ir frazinės	1) Stiprikliai	<i>Niekaip negalėsiu.</i>
	2) Sąšvelniai ir sumenkinimai	<i>Nelabai galiu paimiti. Palauk truputį.</i>
	3) Diskurso žymekliai	<i>Jaučiu, kad tau mano užrašai mažai tepagelbės.</i>
Sintaksinės ir morfologinės	1) Tariamasis nuosakos konstrukcijos	<i>Negalėčiau ateiti.</i>
	2) Beasmenės konstrukcijos	<i>Neišeis šįkart.</i>
	3) Adresato sutikimo, leidimo atsisakyti siekimas	<i>Galima vėliau truputį, prašau?</i>

IŠORINĖS BRANDUOLIO MODIFIKACIJOS. Tai – „semantiniai komponentai, vartojami artimiausiame lingvistiniame [atsisakymo – D. K.] kontekste“ (Hilbig 2010: 55). Išorinės modifikacijos, arba pasparos, eina prieš branduolį (ang. *pre-refusal*) arba po jo (angl. *post-refusal*), o jų funkcija yra paruošti, nuteikti adresatą atsisakymui arba sušvelninti jau atlikto atsisakymo akto poveikį (Felix-Brasdefer 2004: 605). Kitaip tariant, tai yra papildomi, atsisakymo branduolį

paremiantys komponentai, kurie vartojami už pagrindinio šnekos akto ribų. Beebe su kolegėmis juos vadina atsisakymo papildymais (angl. *adjuncts*). Tai yra pasakymai, kuriais papildomi atsisakymai, tačiau vien tik jais šnekos aktas negali būti atliktas (Beebe et al. 1990: 73), nes jie neturi atsisakymo ilokucinės galios. Adresantas, vartodamas atsisakymo papildymus, išreiškia solidarumą su pašnekovu, švelnina šnekos akto keliamą grėsmę ir parodo, kad, nepaisant to, jog atsisako, jis vis tiek rūpinasi adresato įvaizdžiu reikšdamas apgailestavimą, norą, dėkingumą, pritarimą ir kt. Skiriami tokie atsisakymo papildymai (adaptuota šio darbo autorės remiantis Beebe et al. 1990: 73):

- 1) apgailestavimas (*atsiprašau, bet...*);
- 2) teigiamos nuomonės, pritarimo ar noro reiškimas (*mielai, bet...; labai norėčiau tau padėti, bet...*);
- 3) empatijos raiška (*suprantu tavo situaciją, bet...*);
- 4) dėkingumo raiška (*ačiū, bet...*);
- 5) adresato dėmesio siekimas (*klausyk; žinok*).

Be šių papildymų, išorinių modifikacijų funkciją taip pat gali atlikti įvairios netiesioginių atsisakymų pastrategės (apžiriamos 1 priede pateiktoje lentelėje), pvz.:

- (4) *Atsiprašau* [išorinė modifikacija – apgailestavimas], *bet ryt neatvyksiu* [branduolys – prašymo propozicinio turinio neigimas], *nes turiu kitų planų* [išorinė modifikacija – priežasties įvardijimas].
- (5) *Atleisk* [išorinė modifikacija – apgailestavimas], *deja* [išorinė modifikacija – apgailestavimas], *neišeis man* [branduolys – negalėjimo konstatavimas], *paprašyk mano sesės, esu tikra, ji pagelbės* [išorinė modifikacija – alternatyvos pateikimas].

Taigi, atsiskymą retai kada sudaro tik vienas pasakymas. Įprastai šis kalbinis aktas realizuojamas pasakymų seka, kurią sudaro branduolys ir išorinės jo modifikacijos. Pabrėžtina, kad išorinės ir vidinės modifikacijos nėra mandagios iš prigimties, tačiau pavartotos tam tikruose kontekstuose atlieka mandagumo raiškos funkciją (Bella 2011: 1720). Todėl analizuojant atsisakymus kalbinio mandagumo teorijos kontekste, svarbu tirti ne tik pagrindinio akto, bet ir jo modifikacijų raišką.

2. LIETUVIŲ ATSISAKYMŲ PATENKINTI PRAŠYMAS ANALIZĖ

2.1. Tyrimo metodologija

2.1.1. Tyrimo anketa

Šiame darbe tiriama lietuvių atsisakymai patenkinti prašymus. Tiriamajai medžiagai surinkti naudotas eksperimentinis diskurso kūrimo testo (DKT) metodas. DKT yra „atviroji anketa sudaryta iš keleto trumpų tekstų-stimulų, kuriuose respondentams pateikiami įvairių situacijų aprašai, skatinantys užrašyti tyrėjui rūpimų šnekos aktų“ (Hilbig 2010: 78).

Mokslinėje literatūroje pripažįstama, kad vienas didžiausių DKT trūkumų yra tas, kad surinkta medžiaga nėra realiose gyvenimiškose situacijose vartojamos autentiškos spontaniškos sakytinės kalbos pavyzdžiai su jai būdingais elementais: intonacija, gestais, veido išraiškomis, žodžio perėmimais, dvejojimais, pakartojimais, ilgesnėmis pasakymų sekomis nei rašytiniame tekste ir pan. (Cyluk 2013: 105). Be to, DKT neparodo faktinio šnekos akto vartojimo, t. y. ar žmogus tam tikroje situacijoje apskritai jį atliktų (Beebe, Cummings 1996: 80). Visgi, šis medžiagos rinkimo metodas turi nemažai privalumų. Pirma, visiems respondentams situacijos yra vienodos. Antra, tyrėjas turi galimybę kontroliuoti ne tik tai, kad respondentai atliktų rūpimą šnekos aktą, bet ir socialinius situacijų kintamuosius. Trečia, DKT metodu gauti duomenys, nors ir neatskleidžia spontaniškai sakybinei kalbai būdingų aspektų, parodo stereotipinę tam tikro šnekos akto kalbinę raišką, sociolingvistiškai priimtina konkrečioje kalbinėje bendruomenėje. Tą patvirtino Leslie M. Beebe ir Marthos C. Cummings atliktas tyrimas, kuriame buvo lyginami atsisakymai realiuose pokalbiuose telefonu ir DKT. Tyrėjos priėjo prie išvados, kad atsisakymų semantinės formulės tiek rašytiniuose, tiek sakytiniuose atsisakymuose buvo labai panašios (Beebe, Cummings 1996: 80–81). Taigi, diskurso kūrimo testas, nors ir turi trūkumų, yra naudingas ir efektyvus įrankis šnekos aktų tyrimams.

Šiame tyrime naudotam diskurso kūrimo testui (žr. 2 priedą) situacijos buvo kuriamos atsižvelgiant į trijų socialinių kintamųjų kombinacijas:¹⁷

- 1) socialinį nuotolį: mažas (-SN) arba didelis (+SN);
- 2) galią: kalbėtojo (atsisakančiojo) socialinė galia mažesnė už adresato ($K < A$), didesnė ($K > A$) arba pašnekovai yra lygūs ($K = A$);
- 3) našta: prašymas, kurį atsisakoma patenkinti, mažas (-PD) arba didelis (+PD).

¹⁷ Žr. 10 psl.

Kiekvienai kombinacijai buvo sukurta po vieną situaciją. Iš viso – 12 situacijų-stimulų, tačiau vienos (su kintamųjų deriniu +SN, $K > A$, -PD) nuspręsta atsisakyti, nes buvo sunku sugalvoti įtikimą ir realistišką situaciją, kurioje respondentas studentas socialinės galios požiūriu būtų viršesnis ir atsisakytų patenkinti mažą nepažįstamo arba menkai pažįstamo žmogaus prašymą. Kadangi respondentai buvo studentai, siekta sukurti šiai grupei artimas ir gyvenimiškas situacijas universitete, su draugais ir šeima, darbo aplinkoje. Siekiant išgauti kuo natūralesnius atsakymus, situacijos sumodeliuotos taip, kad respondentai atsakytų savo vardu, t. y. kad pateiktų savo žodžius, o ne bandytų įsijausti į kažkieno kito vaidmenį. Idėjos keturioms situacijoms paimtos iš kitų tyrėjų naudotų anketų¹⁸, likusios sugalvotos darbo autorės. 3 priede esančioje lentelėje pateikiami sutrumpinti anketos situacijų aprašai, kodiniai jų pavadinimai (šie naudojami visame darbe pateikiant pavyzdžius) ir kontekstinių kintamųjų deriniai.

Diskurso kūrimo testas išbandytas su 6 asmenimis. Bandomasis tyrimas atskleidė du anketos trūkumus. Pirma, keli respondentai ją užpildė ne taip, kaip buvo tikimasis, t. y. aprašė, ką sakytų (pvz., *meluoju, kad neturiu konspektų*), todėl anketos pildymo instrukcija patikslinta. Antra, paaiškėjo, kad 7 situacijoje buvo sufleruojamas atsakymas ir visi atsakė identišškai, todėl aprašas pakoreguotas. Patikslinus DKT, buvo renkama šiame darbe pristatomo tyrimo medžiaga.

2.1.2. Duomenys apie respondentus

Respondentai buvo gamtos, technologijos, socialinių, humanitarinių, medicinos ir sveikatos mokslų kryptių universiteto studentai. Visų gimtoji kalba – lietuvių. Amžiaus vidurkis – 20 metų. Jauniausiam – 18, o vyriausiam – 25 metai. Visi respondentai gyvena Vilniuje, tačiau 64 % buvo ne vilniečiai, o kilę iš kitų Lietuvos miestų.

Iš viso surinkta 123 anketos, tačiau 23 į tyrimą neįtrauktos, nes buvo ne iki galo, atmestina ar netinkamai užpildytos (11 anketų), arba respondentai pažymėjo, kad jų gimtoji kalba ne lietuvių (12 anketų). Naudota 100 anketų, po lygiai vaikinių ir merginų. Į adresatų lytį atsižvelgta siekiant nustatyti, ar ir kaip lytis lemia atsakymų kalbinę raišką.

2.1.3. Tiriamoji medžiaga

Medžiaga tyrimui buvo renkama 2018 metų lapkričio–gruodžio mėnesiais. Iš viso gauti 1046 atsisakymo šnekos aktai. 42 kartus respondentai pasirinko neatsisakyti. 12 kartų jie pateikė netinkamą atsakymą, spėtina, todėl, kad nepakankamai gerai įsiskaitė į situacijos aprašą – šie

¹⁸ *1S–Konspektai* ir *2S–Darbas* iš Beebe (1990), *3S–Auka* – iš Iwata (1999), *10S–Klausimynas* – iš Morkus (2014).

atvejai nebuvo įtraukti į analizę. Didžioji dalis respondentų atsakymų buvo išplėstiniai šnekos aktai, tai reiškia, kad jie pateikė ne tik atsisakymo branduolius, bet ir išorinių jų modifikacijų – už branduolio ribų esančių kalbinių išraiškų, kuriomis švelninama atsisakymo ilokucinė galia.

Tiriamosios medžiagos apdorojimas ir analizė vyko keliais etapais. Pirmiausia, kiekviename išplėstiniame atsisakymo akte buvo identifikuoti atsisakymų branduoliai ir suklasifikuoti pagal 1 priede pateiktą klasifikaciją. Po to analizuotos vidinės branduolių modifikacijos pagal 1 lentelėje (1.2.3. poskyris) pateiktą klasifikaciją. Galiausiai atlikta išorinių modifikacijų klasifikacija ir analizė.

Jeigu išplėstiniame atsisakymo akte buvo pavartota tiesioginė strategija (pvz., *Atsisakau; Ne; Negaliu; Neduosiu; Eik iš čia*), pasakymas buvo koduojamas kaip branduolys. Sudėtingesni atvejai – o tokių tyrimo medžiagoje rasta daugiausia – buvo ten, kur respondentai atsisakymui realizuoti pasirinko netiesioginę strategiją. Tada buvo taikomas toks kriterijus – kaip atsisakymo branduolys koduojami tie semantiniai komponentai, kurie ir pavartoti vieni atliktų atsisakymo funkciją. Pasitaikė ir keletas tokių atvejų, kai viename išplėstiniame atsisakyme pavartotos dvi semantinės formulės, turinčios vienodą eksplicitiškumo laipsnį – tokie atsisakymai koduoti kaip turintys du branduolius.

Atlikus pirminę branduolių klasifikaciją, po kurio laiko ji peržiūrėta, siekiant užtikrinti kuo didesnę klasifikacijos objektyvumą ir išvengti klaidų; prie sudėtingesnių ribinių atvejų buvo sugrįžta ir trečią kartą. Duomenų analizė atlikta SPSS programa.

Toliau darbe cituojant pavyzdžius iš tiramosios medžiagos nurodomas situacijos kodinis pavadinimas (jie pateikti 3 priede esančioje lentelėje) ir respondento lytis – mergina (M), vaikinai (V). Visos citatos paliktos originalios, jų kalba netaisyta, išskyrus skyrybą ir rašybą.

2.2. Atsisakymų strategijos

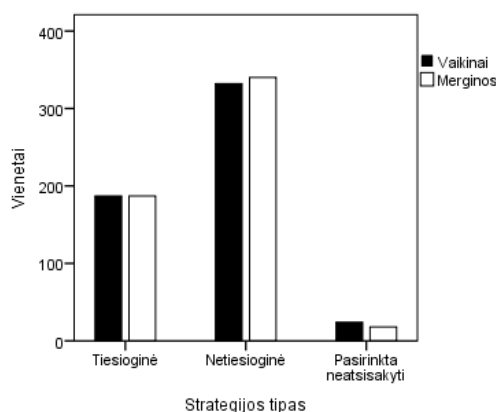
Šiame skyriuje pristatomi atsisakymų strategijų analizės rezultatai. Visi branduoliai buvo suskirstyti į tiesioginius ir netiesioginius (žr. 1 priedą), ištirta trijų socialinių kintamųjų įtaka strategijos pasirinkimui, palyginta vaikinų ir merginų atsisakymų raiška.

Kaip matyti iš 2 lentelėje pateiktos informacijos, lietuvių atsakymuose dominuoja netiesioginė strategija. Tiriamojoje medžiagoje užfiksuota 672 netiesioginės strategijos pavartojimo atvejai, o tai sudaro 61,8 % visų atsakymų. Tiesioginių atsisakymų rasta gerokai mažiau – 374 pasakymai (34,4 %). Šie rezultatai patvirtina teorinėje literatūroje pateikiamas įžvalgas, kad atsisakymo šnekos aktas įprastai atliekamas netiesiogiai, siekiant sumažinti jo keliamą grėsmę pozityviajam pašnekovo įvaizdžiui (Levinson 1983: 337–338).

2 lentelė. Atsisakymų strategijos.

Strategijos tipas	%	Vnt.
Tiesioginė (T)	34,4	374
Netiesioginė (N)	61,8	672
Pasirinkta neatsisakyti	3,9	42

Lyginant strategijų tipus pagal lytį (žr. 1 pav.), skirtumų iš esmės nenustatyta. Abi respondentų grupės T strategiją pavartojo po 187 kartus (tai 34,4 % vaikinių ir 34,3 % merginų atsakymų). Keliais vienetais daugiau N strategijos pavartojimų buvo merginų anketose – 340, o vaikinių – 332 (tai sudarė 62,4 % merginų ir 61,1 % vaikinių atsakymų). Vaikinai šiek tiek daugiau kartų nusprendė patenkinti prašymą, t. y. neatsisakė 24 (4,4 %), o merginos – 18 kartų (3,3 %).

1 pav. Strategijų tipai pagal lytį.

Duomenys apie strategijų vartojimo dažnumą kiekvienoje anketos situacijoje pateikiami 3 lentelėje. Matyti, kad T ir N strategijos skirtingose situacijose pasiskirsto labai įvairiai, tačiau akivaizdi tendencija, kad visose situacijose (išskyrus 2S–Darbas) N strategija vartojama dažniau.

3 lentelė. Atsisakymų strategijos kiekvienoje situacijoje.

Situacijos	Strategijos tipas	%	Situacijos	Strategijos tipas	%
1S–Konspektai	Tiesioginė	31	7S–Knygos	Tiesioginė	34
	Netiesioginė	64		Netiesioginė	60,8
	Neatsisakyta	5		Neatsisakyta	5,2
2S–Darbas	Tiesioginė	54	8S–Katė	Tiesioginė	39
	Netiesioginė	44		Netiesioginė	59
	Neatsisakyta	2		Neatsisakyta	2
3S–Auka	Tiesioginė	35,8	9S–Dokumentas	Tiesioginė	29
	Netiesioginė	64,2		Netiesioginė	67
	Neatsisakyta	0		Neatsisakyta	4

<i>4S–Persikraustymas</i>	Tiesioginė	44	<i>10S–Klausimynas</i>	Tiesioginė	27,3
	Netiesioginė	50		Netiesioginė	60,6
	Neatsisakyta	6		Neatsisakyta	12,1
<i>5S–Arbata</i>	Tiesioginė	15,2	<i>11S–Nuotrauka</i>	Tiesioginė	43,9
	Netiesioginė	80,8		Netiesioginė	54,1
	Neatsisakyta	4		Neatsisakyta	2
<i>6S–Skola</i>	Tiesioginė	25			
	Netiesioginė	75			
	Neatsisakyta	0			

Tyrimo dalyviams atrodė, kad labiausiai tinkamas netiesioginis atsisakymas (ir atitinkamai labiausiai netinkamas tiesioginis) yra situacijose *5S–Arbata* (80,8 %) ir *6S–Skola* (75 %), kai atsisakoma patenkinti šeimos nario ir giminaičio prašymą (šiose situacijose socialinės galios požiūriu atsisakantysis buvo ir žemesnis, ir viršesnis už adresatą). Vidutiniškai 63 % visų atsakymų N strategija sudarė penkiose situacijose: *1S–Konspektai* (64 %), *3S–Auka* (64,2 %), *7S–Knygos* (60,8 %), *9S–Dokumentas* (67 %) ir *10S–Klausimynas* (60,6 %). Net keturioms iš šių penkių situacijų bendra tai, kad socialinis nuotolis tarp komunikantų didelis, vadinasi, pašnekovai labai menkai pažįsta vienas kitą arba yra visai nepažįstami. Socialinės galios kintamasis šiuose scenarijuose buvo įvairus, bendrumų neižvelgta. Pusę arba šiek tiek daugiau nei pusę netiesioginių atsisakymų respondentai užrašė trijose situacijose: *4S–Persikraustymas* (50 %), *8S–Katė* (59 %) ir *11S–Nuotrauka* (54,1 %) – vidurkis 54,4 %. Visose jose užkoduotas mažas socialinis nuotolis tarp pašnekovų, prašantysis buvo draugas, giminaitis ir šeimos narys. Socialinės galios požiūriu bendrumų nepastebėta. Tik vienoje situacijoje (*2S–Darbas*) respondentai netiesioginių atsisakymų pateikė mažiau nei pusę – 44 %, vadinasi, T strategija čia vartota dažniau nei N. Visose situacijose prašymo, kurį atsisakoma patenkinti, dydis, atrodo, neturi įtakos pasirenkant atsisakymo strategiją.

Įdomu ir netikėta tai, kad situacijoje *2S–Darbas*, kur visų socialinių kintamųjų įverčiai dideli (remiantis Brown ir Levinsono teorija (1987), tai reiškia, kad šnekos akto grėsmė didelė, todėl jis turi būti atliekamas netiesiogiai), respondentai dažniau atsisakė tiesiogiai. Kitaip tariant, studentas mažai pažįstamam vadovui (didelė socialinė galia ir nuotolis) paprašius atsisakė ateiti į darbą ne savo darbo metu (didelis prašymas) dažniau tiesiogiai (54 %) negu netiesiogiai (44 %). Vadinasi, respondentų manymu, tokioje situacijoje tiesioginis atsisakymas yra sociokultūriškai priimtinas. Galbūt galima daryti prielaidą, kad tyrimo dalyviai vengė nesusipratimų, kuriuos gali sukelti netiesioginė raiška (Leech 2014: 56), todėl rinkosi tiesioginę strategiją, švelnindami ją įvairiomis vidinėmis ir išorinėmis modifikacijomis, kad būtų pakankamai mandagu. Taip jie išreiškė ir savo minties turinį, ir intenciją būti mandagiems (Fraser 1990: 228), pvz.:

(6) *Labai atsiprašau, bet negalėsiu, man svarbus įvykis.* (V)

(7) *Atsiprašau, rytoj negalėsiu atvykti į darbą, esu anksčiau susiplanavusi šeštadienio dienotvarkę.* (M)

Chi-kvadrato testo rezultatai (žr. 4 lentelę) parodė, kad didžiojoje dalyje anketos situacijų statistiškai reikšmingo skirtumo tarp vaikinų ir merginų pateiktų strategijų tipų nėra. Reikšmingai skiriasi tik situacijose 4S–*Persikraustymas* ir 8S–*Katė* užrašyti atsisakymai. Abiem situacijoms bendra tai, kad socialinis nuotolis tarp pašnekovų mažas, o prašymas – didelis. Situacijoje 4S–*Persikraustymas*, kur socialinės galios požiūriu pašnekovai lygūs, merginos dažniau atsisakė netiesiogiai. Jų atsakymai sudarė 62 % visų N strategijos atvejų, o T – 36,4 %. Situacijoje 8S–*Katė*, kur adresatas viršesnis už atsisakantįjį, atvirkščiai – netiesioginius atsisakymus dažniau rinkosi vaikinai. Tai buvo 59,3 % visų N strategijos atvejų, o T – 33,3 %.

4 lentelė. Chi-kvadrato testo rezultatai lyginant vaikinų ir merginų vartotas strategijas.

Situacijos	Atsisakymų kiekis (vnt.)	P reikšmė ¹⁹
1S– <i>Konspektai</i>	95	0,306
2S– <i>Darbas</i>	98	0,823
3S– <i>Auka</i>	95	0,636
4S– <i>Persikraustymas</i>	94	0,013
5S– <i>Arbata</i>	95	0,054
6S– <i>Skola</i>	100	0,488
7S– <i>Knygos</i>	92	0,438
8S– <i>Katė</i>	98	0,012
9S– <i>Dokumentas</i>	96	0,423
10S– <i>Klausimynas</i>	87	0,761
11S– <i>Nuotrauka</i>	96	0,983

Taigi, respondentai daug dažniau savo atsisakymus realizavo vartodami N strategiją. Tokia raiška dominavo dešimtyje iš vienuolikos anketos situacijų. Jose buvo užkoduoti ir dideli, ir maži socialinių kintamųjų įverčiai. Situacijoje kurioje, tikėtina, respondentams reikėjo išvengti dviprasmiškumo ir užtikrinti kuo sklandesnę komunikaciją (atsiakant patenkinti didelį vadovo prašymą), dažniau pasirinkta T strategija, švelninant ją įvairiomis mandagumo priemonėmis (pvz., atsiprašant, pateikiant atsisakymo priežastis ir kt.). Lyties aspektu statistiškai reikšmingi skirtumai dėl strategijos tipo pasirinkimo užfiksuoti tik dviejose situacijose. Šie rezultatai leidžia teigti, kad tiek vaikinams, tiek merginoms N strategija yra mandagesnis ir sociokultūriškai priimtinesnis atsisakymo realizavimo būdas, universalus, nes tinkamas bendraujant su artimais ir mažai

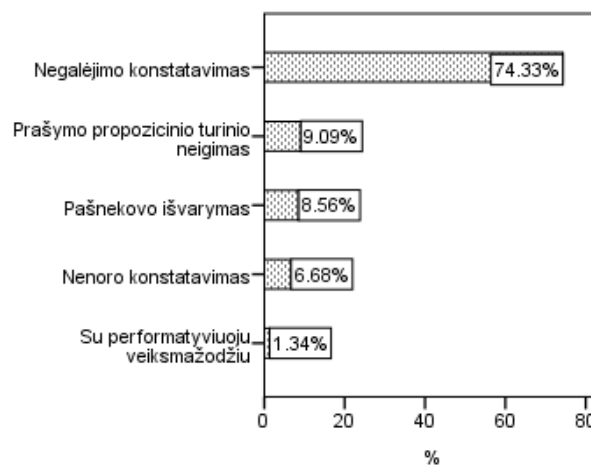
¹⁹ Skirtumai yra statistiškai reikšmingi, kai $p < 0,05$.

pažįstamais ar nepažįstamais, socialinės galios požiūriu skirtingais pašnekovais. Kituose dviejuose poskyriuose pristatomi išsamesnės T ir N strategijų analizės rezultatai.

2.2.1. Tiesioginės strategijos pastrategės

Respondentų užrašytuose atsakymuose tiesioginiai atsisakymai retesni nei netiesioginiai. T strategija pavartota 374 kartus, o tai sudaro 34,4 % visų atsakymų. Tik vienoje anketos situacijoje (2S–Darbas) aptariama strategija buvo dažnesnė nei N. Šiame poskyryje pristatomi T strategijos pastrategijų analizės rezultatai.

Tiesioginiai atsisakymai šiame darbe dar smulkinami į penkias pastrateges. 2 paveiksle matyti, kaip jos pasiskirstė respondentų atsakymuose.

2 pav. Tiesioginės strategijos pastrategės ir jų pasiskirstymas.

Kaip matyti, atsisakydami tiesiogiai tyrimo dalyviai dažniausiai konstatavo negalėjimą patenkinti prašymą (net 74,33 %), pvz.:

(8) *Duoti savo konspektų negaliu. (1S–Konspektai, M)*

(9) *Negalėsiu padėti. (4S–Persikraustymas, V)*

(10) *Aš dabar negaliu. (5S–Arbata, M)*

Ši pastrategė pagal dažnumą labai ryškiai išsiskyrė iš visų kitų, galima sakyti, tiesmukesnių – pastarosios neviršijo 10 % ribos. Prašymo propozicinio turinio neigimas buvo antra pagal dažnumą T strategijos pastrategė – 9,09 %, pvz.:

(11) *Savo konspektų tau neduosiu. (1S–Konspektai, M)*

(12) *Nefotografuosiu aš tavęs. (11S–Nuotrauka, V)*

Po propozicijos neigimo eina itin tiesmuka ir netgi iš pažiūros nemandagi atsisakymo raiška – pašnekovo išvaymas, 8,56 % (13 pavyzdys), o po jos ketvirtoje vietoje dar rečiau (6,68 %) vartota pastrategė – nenoro konstatavimas (14 pavyzdys).

(13) *Eik iš čia. (IIS–Nuotrauka, M)*

(14) *Aš nenoriu dalyvauti šioje apklausoje. (10S–Klausimynas, V)*

Šie rezultatai leidžia daryti išvadą, kad, respondentų nuomone, mandagiausias ir sociokultūriškai priimtinausias tiesioginis atsisakymo būdas yra išreikšti negalėjimą padaryti tai, ko prašoma. Atsisakantysis, pasakęs, kad negali patenkinti prašymo, implikuoja, jog esama tam tikrų objektyvių priežasčių, lemiančių jo atsisakymą. Tokiu būdu sumažinama atsisakymo grėsmė pozityviajam pašnekovo įvaizdžiui (Turnbull, Saxton 1997: 156). Manytina, kad būtent todėl respondentams šis atsisakymo būdas atrodė mandagesnis nei pasakyti, kad jie tiesiog nenori padaryti ko prašomi arba kitaip tiesmukai atsisakyti.

Tyrimo dalyviai vos kelis sykius (1,34 %) atsisakymą realizavo pavartodami performatyvųjų veiksmažodį, pvz.:

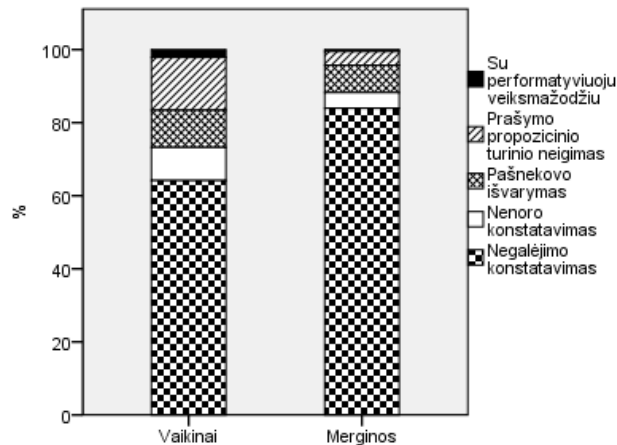
(15) *Šįkart atsisakysiu. (3S–Auka, V)*

(16) *Norėčiau atsisakyti šios pareigos. (8S–Katė, V)*

Menkas šios pastrategės dažnumas nestebina, nes lietuvių kalboje esamojo laiko forma *atsisakau* realioje komunikacijoje skamba neįprastai, nenatūraliai. Tikėtina, kad dėl to negausiuose atsisakymuose su performatyviuoju veiksmažodžiu ši forma nerasta. Kaip matyti iš 15 ir 16 pavyzdžių, pasirinkta būsimąjo laiko forma arba konstrukcija su tariamąja nuosaka, kuri yra viena iš vidinių modifikacijų, švelninanti atsisakymą.

Respondentų atsakymai buvo palyginti pagal lytį. Paaiškėjo, kad tiek vaikinai, tiek merginos atsisakydami vartojo visas penkias T strategijos pastrateges, tačiau jų mastas abiejose grupėse ryškiai skyrėsi. Rezultatai pateikiami 3 paveiksle.

Net 84,5 % visų tiesioginių merginų atsisakymų sudarė pasakymai, kuriuose jos konstatavo negalinčios patenkinti prašymo, vaikinų grupėje ši pastrategė sudarė gerokai mažesnę dalį – 64,2 % (primintina, kad vaikinai ir merginos užrašė vienodą skaičių tiesioginių atsisakymų – po 187 vienetus). Negalėjimo konstatavimas kaip dominuojanti arba vienintelė atsisakymo forma merginų anketose buvo visose situacijose, išskyrus *IIS–Nuotrauka*, o vaikinų – su trimis išimtimis: *IS–Konspektai*, *10S–Klausimynas* ir *IIS–Nuotrauka*. Bendras šių situacijų vardiklis – adresanto socialinė galia didesnė už adresato arba pašnekovai lygiaverčiai. Vadinasi, vaikinai, būdami viršesni arba lygiaverčiai su prašančiuoju, labiau linkę vartoti tiesmukesnes atsisakymo formas nei merginos.

3 pav. Tiesioginės strategijos pastrategių pasiskirstymas pagal lytį.

Eksplicitinį nenorą padaryti tai, ko prašoma, merginos išreiškė tik 4,3 % atsisakymų, o vaikinai kiek daugiau – 9,1 %. Merginos taip pat rečiau rinkosi išvartyti pašnekovą (7 % – merginų, 10,2 % – vaikinų tiesioginių atsisakymų). Gana didelis skirtumas tarp respondentų grupių buvo dėl prašymo propozicinio turinio neigimo – merginos šią pastrategę užrašė tik 3,7 %, o vaikinai kone keturis kartus daugiau – 14,4 %. Šiek tiek dažniau vaikinai atsisakė su performatyviuoju veiksmažodžiu (2,1 %) nei merginos (0,5 %). Taigi, šie duomenys rodo, kad, kalbant apie tiesioginius atsisakymus, tipiškiausia merginų vartojama raiška yra negalėjimo konstatavimas, o vaikiniams, nors taip pat gana dažnai pasirinkusiems šią pastrategę, priimtinos buvo ir gerokai tiesiogiškesnės, tiesmukesnės formos. Skirtumai yra statistiškai reikšmingi ($p = 0,00$).

Kokios ir koku mastu T strategijos pastrategės vartotos skirtingose anketos situacijose, pateikiama 5 lentelėje. Labai dažnai (daugiau nei 80 %) negalėjimas buvo konstatuotas net septyniose situacijose: 2S–Darbas (90,7 %), 4S–Persikraustymas (90,9 %), 5S–Arbata (93,3 %), 6S–Skola (88 %), 7S–Knygos (84,8 %), 8S–Katė (87,2 %) ir 9S–Dokumentas (100 %). Remiantis šiose situacijose užkoduotais kontekstiniais kintamaisiais, sunku užtikrintai paaiškinti, kas lemia palyginti gausią šios pastrategės vartoseną. Respondentai ją rinkosi atsisakydami patenkinti ir didelį, ir mažą prašymą, socialinės galios požiūriu bendraudami tiek su viršesniu, tiek su žemesniu ar lygiaverčiu pašnekovu, su artimu ir menkai pažįstamu asmeniu.

Visgi tam tikras tendencijas galima įžvelgti, nes penkiose iš minėtų septynių situacijų (4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė) socialinis nuotolis tarp komunikantų mažas, o keturiose iš jų (4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 7S–Knygos, 8S–Katė) atsisakantysis žemesnis už prašantįjį arba lygiavertis. Likusioms dviem iš septynių situacijų (2S–Darbas, 9S–Dokumentas) bendra tai, kad pašnekovus skyrė didelis socialinis nuotolis, o atsisakantysis socialinės galios požiūriu buvo žemesnis. Pažymėtina, kad situacijoje 9S–

Dokumentas negalėjimo konstatavimas buvo vienintelis T strategijos realizavimo būdas. Šios įžvalgos leidžia daryti prielaidą, kad šeimos ar draugų aplinkoje, kai adresantas socialinės galios požiūriu yra žemesnis ar lygiavertis, arba bendraujant su mažai pažįstamu viršesniu asmeniu įprastai atsisakant išreiškiamas negalėjimas. Tai – tipiška tiesioginio atsisakymo raiška, kuria implikuojama, kad egzistuoja tam tikros išorinės aplinkybės, neleidžiančios patenkinti prašymo.

5 lentelė. Tiesioginės strategijos pastrategių pasiskirstymas kiekvienoje situacijoje (%).
1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka, 4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė, 9S–Dokumentas, 10S–Klausimynas, 11S–Nuotrauka.

Pastrategė	1S	2S	3S	4S	5S	6S	7S	8S	9S	10S	11S
Su performatyviuoju veiksmožodžiu	-	1,9	2,9	2,3	-	-	-	2,6	-	3,7	-
Prašymo propozicinio turinio neigimas	29	7,4	32,4	2,3	-	8	12,1	2,6	-	3,7	2,3
Nenoro konstatavimas	22,6	-	-	4,5	-	-	3	7,7	-	44,4	-
Negalėjimo konstatavimas	48,4	90,7	64,7	90,9	93,3	88	84,8	87,2	100	48,1	27,9
Pašnekovo išvaymas	-	-	-	-	6,7	4	-	-	-	-	69,8
Iš viso tiesioginių atsisakymų (vnt.)	31	54	34	44	15	25	33	39	29	27	43

Gerokai rečiau negalėjimas reikštas situacijose *1S–Konspektai* – 48,4 %, *3S–Auka* – 64,7 % ir *10S–Klausimynas* – 48,1 %. Tai reiškia, kad čia respondentai dažniau nei kituose scenarijuose rinkosi labiau tiesmuką raišką, t. y. atsisakė neigdami prašymo propoziciją (*1S–Konspektai* – 29 %, *3S–Auka* – 32,4 %) arba reišė nenorą patenkinti prašymą (*1S–Konspektai* – 22,6 % ir *10S–Klausimynas* – 44,4 %). Šioms situacijoms bendra tai, kad jose užkoduotas didelis socialinis nuotolis tarp pašnekovų, o atsisakantysis viršesnis už prašantįjį arba lygiavertis.

Situacija *11S–Nuotrauka* išsiskyrė tuo, kad joje labai didelę dalį sudarė itin tiesmuki atsisakymai, t. y. pašnekovas išvaromas arba pavaromas pvz.:

(17) *Eik lauk. (V)*

(18) *Eik iš mano kambario ir netrukdyk man mokytis. (V)*

(19) *Netrukdyk. (M)*

(20) *Keliauk. (M)*

Ši pastrategė pavartota net 30 kartų, o tai sudaro 69,8 % visų tiesioginių situacijos *11S–Nuotrauka* atsisakymų. Šiek tiek dažniau ją rinkosi vaikinai (18) nei merginos (12), abiejų respondentų grupių užrašytuose šio scenarijaus atsisakymuose tai buvo dažniausia T strategijos pastrategė.

Iš 17–20 pavyzdžių matyti, kad atsisakančiajam visai nerūpi adresato pozityviojo įvaizdžio poreikiai, jis be jokių užuolankų labai direktyviai varo pašnekovą. Prisimenant kalbinio mandagumo apibrėžtį, kuria remiamasi šiame darbe, t. y. kad kalbinis mandagumas – tai tam tikrų komunikacinių strategijų taikymas, siekiant užtikrinti sklandų bendravimą, perteikti pagarbą ar draugiškumą adresatui (Hilbig 2010: 24), galima sakyti kad tokie respondentų užrašyti atsisakymai kaip *Eik lauk; Dink iš čia; Von iš čia; Davai eik iš čia; Nelįsk į akis; Nesvaik; Eik iš čia* iš esmės neatitinka šios apibrėžties.

Jonathanas Culpeperis, analizuojantis kalbinį nemandagumą, pasakymus, kuriais pašnekovas išvaromas (pvz., angl. *get out of here*), priskiria vienam iš kalbinio nemandagumo tipų. Tačiau, kaip pabrėžia mokslininkas, čia labai svarbus kontekstas – tarp artimų žmonių net labai tiesmukas pašnekovo išvartymas nebūtinai laikytinas nemandagiu (Culpeper 2011: 29–30). *IIS–Nuotrauka* scenarijuje aprašoma namuose tarp šeimos narių vykstanti interakcija, socialinių situacijos kintamųjų įverčiai maži, todėl grėsmė pašnekovo įvaizdžiui labai nedidelė. Taigi, galima manyti, kad artimoje šeimos aplinkoje, kai socialinės galios požiūriu atsisakantysis viršesnis (vyresnis brolis / sesuo), o prašymas mažai pagrįstas, labai tiesmukas atsisakymas yra gana įprastas. Be to, tokia iš pažiūros nemandagi raiška aptariamoje situacijoje adresato nebūtinai priimama kaip tokia ir nesuvokiama kaip grėsminga įvaizdžiui (Hilbig 2010: 213).

Tyrimo medžiagoje rasta ir tokių atsisakymų (iš viso 5 pasakymai), kuriuose neįmanoma išskirti pagrindinio akto, nes dvi semantinės formulės turi vienodą eksplicitiškumo laipsnį, pvz.:

(21) *Ne, nenoriu. (3S–Auka, V)*

(22) *Neduosiu jokių pinigų, atstok! (3S–Auka, V)*

(23) *Ne, ačiū, negaliu suteikti paramos. (3S–Auka, M)*

(24) *Dabar negaliu, netrukdyk. (IIS–Nuotrauka, M)*

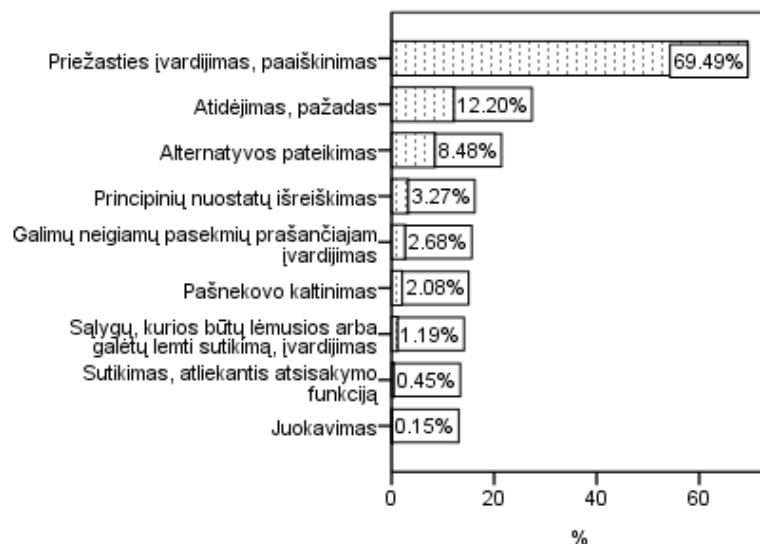
Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad respondentai viename pasakyme kombinavo įvairias T strategijos pastrateges – neigė propozicinį prašymo turinį, konstatavo nenorą ir negalėjimą, pavarė adresatą – galbūt tokiu būdu norėdami sustiprinti atsisakymo ilokucinę galią.

Atlikus išsamesnę T strategijos analizę, paaiškėjo, kad įprastai respondentai atsisakydami tiesiogiai rinkosi tą pastrategę, kuri, galima sakyti, yra mandagesnė – teigė negalintys patenkinti prašymo, implikuodami, kad egzistuoja tam tikros objektyvios priežastys, trukdančios jiems sutikti. Tikėtina, kad tokia atsisakymo raiška kelia mažesnę grėsmę pozityviajam adresato įvaizdžiui. Merginos buvo gerokai labiau linkusios sakyti, kad negali patenkinti prašymo, o vaikinai, nors taip pat daugiau nei pusėje savo atsakymų pasirinkę šią pastrategę, nevengė atsisakyti ir tiesmukesnėmis formomis (neigdami propozicinį turinį, sakydami nenorintys

patenkinti prašymo, išvorydami pašnekovą ar pavartodami performatyvųjį veiksmažodį). Pastarąsias dažniau nei mandagesnį negalėjimo įvardijimą vaikinai rinkosi bendraudami su socialinės galios požiūriu žemesniu arba lygiaverčiu pašnekovu. Pastebėta, kad socialinė pašnekovų galia ir socialinis nuotolis tarp jų gali turėti įtakos pasirenkant tiesioginio atsisakymo realizavimo būdą. Konstatuoti negalėjimą yra tipiška atsisakant patenkinti (1) socialinės galios požiūriu viršesnio mažai pažįstamo asmens arba (2) draugo ar viršesnio giminaičio, šeimos nario prašymą. Šios pastrategės gerokai mažiau bendraujant su menkai pažįstamu žemesnės socialinės galios asmeniu, o dar rečiau ji vartota šeimos aplinkoje, kai prašantysis žemesnis už atsisakantįjį.

2.2.2. Netiesioginės strategijos pastrategės

Tyrimo dalyviai net dešimtyje iš vienuolikos situacijų dažniau vartojo N strategiją nei T. Iš viso buvo užrašyti 672 netiesioginiai atsisakymai (340 – merginų, 332 – vaikinų anketose), o tai sudaro 61,8 % visų atsakymų. N strategija šiame darbe skirstoma į devynias pastrateges, kurios respondentų atsakymuose pasiskirstė labai nevienodai (žr. 4 paveikslą).

4 pav. Netiesioginės strategijos pastrategės ir jų pasiskirstymas.

Dažniausiai netiesioginiai atsisakymai buvo reiškiami pateikiant atsisakymo priežastį, įvardijant turimus kitus įsipareigojimus ir taip paaiškinant, kodėl prašymas nebus patenkintas. Kitaip tariant, atsisakantieji konstatavo galimybių padaryti tai, ko prašoma, nebuvimą, šitaip implikuodami, kad neturi kitos išeities kaip tik atsisakyti (primintina, kad populiariausia T strategijos pastrategė – negalėjimo konstatavimas – turi tokią pat implikaciją). Kai atsisakymas nulemtas objektyvių priežasčių, o nėra asmeninis adresanto nenoras patenkinti prašymą, saugomas pozityvusis pašnekovo įvaizdis (Turnbull, Saxton 1997: 156), pvz.:

(25) *Šeštadienį nebūsiu Vilniuj, pažadėjau tėvam atvažiuot. (4S–Persikraustymas, V)*

(26) *Nebūsiu mieste tomis dienomis. (8S–Katė, M)*

(27) *Skauda nugarą. (4S–Persikraustymas, V)*

(28) *Aš tą dieną užsiregistravęs pas dantistą. (2S–Darbas, V)*

Ši pastrategė sudarė net 69,49 % visų netiesioginių atsisakymų ir dažnumu ryškiai išsiskyrė iš kitų. Ji dominavo visose anketos situacijose (išskyrus 5S–Arbata) (žr. 6 lentelę), o ypač didelę dalį sudarė situacijose 2S–Darbas (84,1 %), 4S–Persikraustymas (92 %), 6S–Skola (88 %) ir 7S–Knygos (83,1 %). Tai leidžia teigti, kad objektyvių priežasčių įvardijimas (net jei tai būtų „baltas melas“ (Jasim 2017: 99)) respondentų suvokiamas kaip sociokultūrinė atsisakymo norma, tinkama įvairiose situacijose. Ypač bendraujant su artimu socialinės galios požiūriu lygiaverčiu ir žemesniu arba mažai pažįstamu viršesniu pašnekovu, atsisakant patenkinti didelį jų prašymą. Aptariama pastrategė atitinka Brown ir Levinsono (1987: 128) teorijos vieną iš pozityviojo mandagumo pastrategijų – pateikti paaiškinimą, nurodyti priežastis ir šitaip kurti artimesnį santykį su adresatu.

6 lentelė. Netiesioginės strategijos pastrategijų pasiskirstymas kiekvienoje situacijoje (%).
1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka, 4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė, 9S–Dokumentas, 10S–Klausimynas, 11S–Nuotrauka.

Pastrategė	1S	2S	3S	4S	5S	6S	7S	8S	9S	10S	11S
Priežasties įvardijimas, paaiškinimas	53,1	84,1	78,7	92	20	88	83,1	76,3	77,6	60	73,6
Alternatyvos pateikimas	7,8	-	3,3	4	17,5	1,3	13,6	6,8	11,9	10	13,2
Atidėjimas, pažadas	1,6	2,3	11,5	2	62,5	1,3	-	1,7	4,5	16,7	13,2
Principinių nuostatų reiškimas	10,9	9,1	4,9	-	-	4	1,7	-	3	1,7	-
Galimų neigiamų pasekmių prašančiajam įvardijimas	9,4	-	-	-	-	-	-	10,2	1,5	8,3	-
Sutikimas, atliekantis atsisakymo funkciją	-	-	-	-	-	-	-	3,4	-	1,7	-
Juokavimas	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,7	-
Sąlygų, kurios būtų lėmusios arba galėtų lemti sutikimą, įvardijimas	1,6	2,3	1,6	2	-	1,3	1,7	1,7	1,5	-	-
Pašnekovo kaltinimas	15,6	2,3	-	-	-	4	-	-	-	-	-
Iš viso N strategijos (vnt.)	64	44	61	50	80	75	59	59	67	60	53

Kitas pastrateges repondentai rinkosi gerokai rečiau. 12,2 % visų netiesioginių atsisakymų sudarė pasakymai, kuriuose prašymo patenkinimas atidedamas, pažadama padaryti tai, ko

prašoma, kada nors ateityje. Nors vėliau prašymas nebūtinai bus patenkintas, šitaip adresantas išvengia tiesiogiškesnio atsisakymo (Felix-Brasdefer 2008: 76–77), pvz.:

(29) *Apsvarstysiu šį pasiūlymą. (3S–Auka, V)*

(30) *Paskaitysiu išsamiau apie tą organizaciją internete, tada gal ir prisidėsiu. (3S–Auka, M)*

(31) *Nufotografuosiu vėliau, gerai? (11S–Nuotrauka, V)*

Siūlyti, žadėti – pozityviai mandagu (Brown, Levinson 1987: 125). Išskirtinai didelę dalį visų atsisakymų aptariama pastrategė sudarė situacijoje 5S–Arbata – net 62,5 %. Joje atsisakoma patenkinti mažą viršesnio šeimos nario prašymą, pvz.:

(32) *Tuoj... Palukėk valandžiukę... (5S–Arbata, M)*

8,48 % sudarė pasakymai, kuriuose atsisakant siūloma alternatyva. Ši pastrategė gausiau vartota atsisakant patenkinti mažą prašymą: 5S–Arbata (17,5 %), 7S–Knygos (13,6 %), 9S–Dokumentas (11,9 %), 11S–Nuotrauka (13,2 %). Tikėtina, kad ji suteikia adresantui galimybę sudaryti įspūdį, kad, nors ir atsisakoma, rūpinamasi pozityviu pašnekovo įvaizdžiu, atsižvelgiama į jo norus ir poreikius, mainais siūlant ką nors kita, pvz.:

(33) *Gal geriau paprašyk Jono... (1S–Konspektai, M)*

(34) *Galiu padėti išsiaiškinti – tau bus naudingiau. (1S–Konspektai, V)*

(35) *Galiu prisidėti ne finansiškai, o fiziškai. (3S–Auka, M)*

(36) *Močiutei patinka katės, duok jai. (8S–Katė, V)*

(37) *Paprašysiu Monikos, kad nubėgtų paimti, o aš geriau pabūsiu už baro. (9S–Dokumentas, M)*

Tik maždaug po 3 % visų netiesioginių išraiškų sudarė šios trys pastrategės: principinių nuostatų reiškinys – 3,27 %, galimų neigiamų pasekmių prašančiajam įvardijimas – 2,68 % ir pašnekovo kaltinimas – 2,08 %.

Reikšdamas principines nuostatas atsisakantysis tarsi pateikia atsisakymo priežastį – paaiškina, kad sutikdamas pamintų tam tikrus savo įsitikinimus (Jasim 2017: 107). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad gausiausiai principinės nuostatos reikštos situacijose 1S–Konspektai (10,9 %) ir 2S–Darbas (9,1 %). Šiems scenarijams bendra didelis socialinis nuotolis tarp komunikantų ir tai, kad prašantysis pažeidė tam tikras socialines normas (paskaitų nelankęs bendrakursis prašo paskolinti konspektus prieš egzaminą) arba tarpusavio susitarimą (vadovas prašo ateiti į darbą tada, kai studentui nepriklauso), pvz.:

(38) *Aš labai stengiausi ir dirbau, todėl nemanau, kad būtų sąžininga tau atiduoti savo darbą tam, kad tu prastyltum. (1S–Konspektai, M)*

(39) *Aš neprivalau dirbti ne savo darbo metu. (2S–Darbas, M)*

Kai kuriems respondentams atrodė, kad į nesąžiningą bendrakursio elgesį galima reaguoti griežčiau ir nelabai mandagiai – užsipulti ir kaltinti nelankius paskaitų. Įprastai, bent jau ne artimų asmenų aplinkoje, pašnekovo kaltinimas suvokiamas kaip kalbinio nemandagumo raiška (Culpeper 2011: 29). Nemandagumą dažnai išprovokuoja neigiamos emocijos, todėl galima manyti, kad respondentai susierzino dėl tokio nepagrįsto prašymo. Aptariama pastrategė situacijoje *IS–Konspektai* sudarė palyginti nemažą dalį – 15,6 %, pvz.:

(40) *Reikėjo lankyti paskaitas, dabar nebūtų problemų ir nereikėtų prašinėti kitų. (IS–Konspektai, M)*

Kartais atsisakydami respondentai bandė atkalbėti adresatą siekti sutikimo įvardydami galimas neigiamas pasekmes jam (2,68 %). Tikėtina, kad šitaip norėta apsaugoti pozityvųjį pašnekovo įvaizdį, pvz.:

(41) *Bijau, kad dėl užimtumo galiu užmiršti apie katę, nesu labai atsakingas. (8S–Katė, V)*

Vos po kelis sykius ar tik sykį vartotos šios pastrategės: sąlygų, kurios būtų lėmusios arba galėtų lemti sutikimą, įvardijimas (po vieną pavartojimo atvejį rasta beveik kiekvienoje anketos situacijoje) – 1,19 % (42 pavyzdys), sutikimas, atliekantis atsisakymo funkciją – 0,45 % (43 pavyzdys) ir juokavimas – 0,15 % (44 pavyzdys).

(42) *Galėjai anksčiau paprašyti, būčiau nufotkinus ir atsiuntus. (IS–Konspektai, M)*

(43) *Na, iš esmės pažiūrėti galiu, bet tikriausiai nebūsiu gera prižiūrėtoja, nes nelabai gerai sutariu su katėmis. Niekada neturėjau katės, todėl nežinau, kaip jas prižiūrėti. (8S–Katė, M)*

(44) *Oi, man sportas kaip Aleknai trečia ranka. Pala, Alekna gi krepšinį žaidžia, jo? (10S–Klausimynas, V)*

Palyginus vaikinų ir merginų užrašytas N strategijos pastrateges, rasti keli skirtumai. Merginos daugiau kartų (242) nei vaikinai (226) atsisakydamos įvardijo priežastį. Vaikinai šiek tiek labiau buvo linkę kaltinti pašnekovą, šitaip rodydami, kad dėl to, jog atsisako, kaltas pats prašantysis (vaikinai šią pastrategę pavartojo 10, merginos – 4 kartus). Vaikinų anketose nerasta neaiškių sutikimų, kurie iš tikrųjų yra atsisakymai (merginos vartojo 3 kartus), o merginos atsisakydamos visai nejuokavo (ši pastrategė pavartota tik 1 kartą vaikinų anketose). Nors tam tikrų skirtumų tarp abiejų respondentų grupių pastebėta, atlikus Chi-kvadrato testą, paaiškėjo, kad jie nėra statistiškai reikšmingi. Kitaip tariant, respondentų lytis neturi įtakos netiesioginių atsisakymų raiškai.

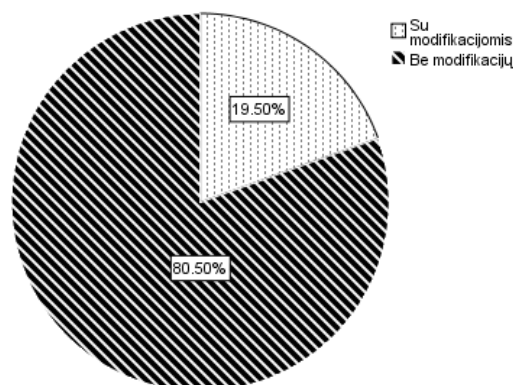
Išanalizavus daug ir įvairių pastrategių turintį N strategijos tipą galima teigti, kad respondentai įprasčiausiai atsisakymo ilokucinę galią realizuoja įvardydami priežastis. Ši pastrategė iš esmės tinka įvairiose komunikacinėse situacijose, išskyrus tas, kur atsisakoma patenkinti mažą viršesnio šeimos nario prašymą. Tada kur kas priimtinau žadėti padaryti tai, ko

prašoma, vėliau, arba (nors tai gerokai mažiau populiarus būdas) pasiūlyti alternatyvą. Pastebėta, kad siūlyti ką nors kita, nei prašoma, būdinga atsisakant patenkinti mažus prašymus. Apskritai, matoma labai aiški tendencija, kad atsisakydami netiesiogiai respondentai labiausiai siekė būti pozityviai mandagūs, net ir esant dideliame socialiniam nuotoliui tarp komunikantų. Išskyrus atvejus, kai pašnekovas nemandagiai kaltintas ko nors pats neatlikęs. Ši pastrategė dažniausiai pasitelkta atsisakant patenkinti nepagrįstus prašymus, kai pats prašantysis buvo pažeidęs tam tikras socialines normas, ir dėl to adresantas jautėsi turįs teisę atsisakyti. Pažymėtina, kad skirtingų pastrategių vartosenos dažnumas vaikinių ir merginų anketose iš esmės nesiskyrė.

2.3. Vidinės atsisakymų modifikacijos

Atsisakymai gali būti sušvelninti vidinėmis – jų branduolių, arba išorinėmis modifikacijomis. Jos sumažina galimas neigiamas įvaizdžiui grėsmingo atsisakymo akto pasekmes, nes jomis adresantas sušvelnina kategoriškus pasakymus, parodo, kad atsižvelgia į adresato įvaizdžio poreikius, ir užtikrina komunikacijos sklandumą (Bella 2011: 1720). Šiame skyriuje pristatomi vidinių modifikacijų analizės rezultatai.

Išanalizavus respondentų atsisakymus, paaiškėjo, kad tik labai nedidelė branduolių dalis buvo modifikuota – 19,5 % (204), ir net 80,5 % (842) nemodifikuota (žr. 5 paveikslą).

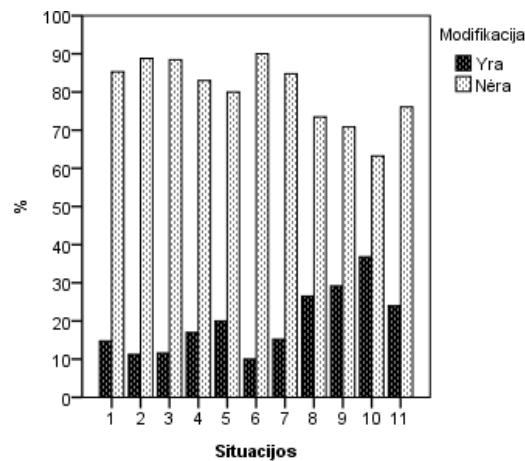

5 pav. Vidinės branduolių modifikacijos.

Manoma, kad atsisakyti netiesiogiai iš esmės yra mandagiau nei tiesiogiai (Levinson 1983: 337–338), todėl galima numanyti, kad pasakymai labiau švelninami atsisakant tiesmukai, tačiau šio tyrimo duomenys rodo, kad kiek dažniau modifikuoti netiesioginiai atsisakymai (20,7 % – netiesioginiai, 17,4 % – tiesioginiai). Skirtumų tarp vaikinių ir merginų nerasta, abi grupės modifikavo beveik vienodą kiekį atsisakymų (merginos – 100, vaikinai – 104).

Kokiu mastu vidinės modifikacijos vartotos kiekvienoje situacijoje, vizualiai pateikiama 6 paveiksle, o 7 lentelėje matyti tikslesni duomenys. Pirmose septyniose situacijose modifikuotų

atsisakymų dalis buvo panaši – 10–20 % (vidurkis 14,3 %). Likusiose modifikacijų daugiau – vidurkis 29,1 % (8S–Katė (26,5 %), 9S–Dokumentas (29,2 %), 10S–Klausimynas (36,8 %) ir 11S–Nuotrauka (24 %)).

6 pav. Atsisakymų su vidinėmis modifikacijomis dalis kiekvienoje situacijoje.
1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka, 4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė, 9S–Dokumentas, 10S–Klausimynas, 11S–Nuotrauka.

Situacijose užkoduotos socialinių kintamųjų kombinacijos neatsako į klausimą, kodėl vienoje modifikuotų atsisakymų gauta daugiau nei kitose, nes nepastebima jokių bendrumų. Scenarijuose, kuriuose rasta daugiau modifikacijų, respondentai atsisakė patenkinti tiek artimo, tiek mažai pažįstamo žmogaus prašymus, socialinės galios požiūriu atsisakantysis buvo ir viršesnis, ir žemesnis už pašnekovą, o prašymų dydis įvairus. Tai leidžia teigti, kad ne visada komunikantai mąsto taip strategiškai, kaip manė Brown ir Levinsonas (1987: 74–84), t. y. kad adresantas ne visada tiksliai įvertina potencialią šnekos akto grėsmę pašnekovo įvaizdžiui pagal jų išskirtus tris kintamuosius ir atitinkamai pagal tai pasirenka aktą švelninančias mandagumo priemones (Kasper 1990: 201; Hilbig 2010: 37–38).

7 lentelė. Atsisakymų su vidinėmis modifikacijomis dalis kiekvienoje situacijoje.
1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka, 4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė, 9S–Dokumentas, 10S–Klausimynas, 11S–Nuotrauka.

	1S		2S		3S		4S		5S		6S	
	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%
Modifikuotų atsisakymų kiekis	14	14,7	11	11,2	11	11,6	16	17	19	20	10	10
Iš viso atsisakymų (vnt.)	95		98		95		94		95		100	
	7S		8S		9S		10S		11S			
	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%		
Modifikuotų atsisakymų kiekis	14	15,2	26	26,5	28	29,2	32	36,8	23	24		
Iš viso atsisakymų (vnt.)	92		98		96		87		96			

Kaip matyti, vidines modifikacijas – vieną iš mandagumo priemonių švelninti atsisakymo akto ilokucinę galią – respondentai vartojo labai retai. Netikėta tai, kad jos šiek tiek dažniau pasitelktos atsisakant netiesiogiai, o ne tiesiogiai. Vadinasi, kai respondentams neatrodė, kad reikia švelninti atsisakymus – nei vienaip, nei kitaip jų nešvelnino. Kituose dviejuose poskyriuose vidinės modifikacijos gvildenamos išsamiau.

2.3.1. Leksinės ir frazinės modifikacijos

Vidinės modifikacijos skirstomos į dvi grupes: leksines ir frazines bei sintaksines ir morfologines. Šiomis kalbinėmis priemonėmis atsisakymo akto ilokucinė galia gali būti sušvelninta arba sustiprinta. Tyrimo dalyvių pateiktuose atsisakymų branduoliuose dominavo leksinės ir frazinės modifikacijos. Jos sudarė išskirtinai didelę dalį – net 86,8 % (177 pavartojimo atvejai, iš kurių 88 buvo merginų, o 89 – vaikinių). Leksinės ir frazinės modifikacijos šiame darbe smulkinamos į kelis tipus: stiprikliai, sąšvelniai ir sumenkinimai bei diskurso žymekliai.

8 lentelė. Leksinių ir frazinių modifikacijų tipai pagal lytį ir bendras rezultatas.

Tipas	Vaikiniai		Merginos		Suma (vnt.) ir vidurkis (%)	
	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%
Stiprikliai	45	50,6	67	76	112	63,3
Sąšvelniai ir sumenkinimai	41	46	20	23	61	34,5
Diskurso žymekliai	3	3,4	1	1	4	2,2
Suma	89	100	88	100	177	100
Iš viso atsisakymų	519	-	527	-	1046	-

8 lentelėje matyti, kaip respondentų atsisakymuose pasiskirstė leksinių ir frazinių modifikacijų tipai. Išskirtinai dažnai (63,3 %) atsisakymo branduolys papildytas stiprikliais. Šių priemonių funkcija – sustiprinti tam tikrus pasakymo propozicijos elementus (Blum-Kulka et al. 1989: 285), išreikšti užtikrintumą (Holmes 1990: 200) ir taip, manytina, labiau įtikinti adresatą tuo, kas sakoma. Pasakymas gali būti sustiprintas tokiais žodžiais ar frazėmis kaip *niekaip, tikrai, labai, be galo, nė kiek, nė kuo, visiškai, visai* ir pan. Pabrėžtina, kad abiejų respondentų grupių raiška statistiškai reikšmingai skiriasi ($p = 0,02$). Aptariamomis priemonėmis ypač dažnai naudojosi merginos (merginos – 67, vaikinai – 45), pvz.:

(45) Šeštadienį aš niekaip negaliu dirbti. (2S–Darbas, V)

(46) Dabar neturiu nei kiek grynųjų pinigų. (3S–Auka, V)

- (47) *Tikrai neturiu pinigų pati. (6S–Skola, M).*
 (48) *Be galo užsiėmęs. (9S–Dokumentas, V)*
 (49) *Visai nesidomiu sportu. (10S–Klausimynas, M)*
 (50) *Labai neturiu laiko. (11S–Nuotrauka, M)*
 (51) *Dabar aš labai labai užsiėmęs. (11S–Nuotrauka, V)*

Perpus mažiau gauta sąšvelnių ir sumenkinimų,²⁰ kuriuos abi tyrimo dalyvių grupės iš viso pavartojo 61 kartą, o tai yra 34,5 % visų leksiškai modifikuotų atsisakymų. Vaikinai dažniau nei merginos vartojo sąšvelnius ir sumenkinimus (vaikinai – 41, merginos – 20, $p = 0,02$), pvz.:

- (52) *Dabar biškį negaliu jų duot. (1S–Konspektai, V)*
 (53) *Gal ne. (3S–Auka, V)*
 (54) *Nelabai galėsiu padėti. (4S–Persikraustymas)*
 (55) *Palukėk valandžiukę. (5S–Arbata, M)*
 (56) *Palauk truputį. (5S–Arbata, V)*

Sąšvelniais išreiškiamas neužtikrintumas tuo, kas sakoma, nenoras atsisakyti. Neužtikrintai ir nenoriai atliktas atsisakymo aktas yra mandagesnis, nes šitaip adresantas parodo, kad rūpinasi pozityviuoju adresato įvaizdžiu (Turnbull, Saxton 1997: 157). Brown ir Levinsonas (1987: 116, 145) sąšvelnius priskyrė prie priemonių, kuriomis reiškiamas tiek negatyvusis, tiek pozityvusis mandagumas. Kaip negatyviojo mandagumo priemonė sąšvelniai padeda neapsunkinti adresato, o kaip pozityviojo – vengti nesutarimo, nes sumažina šnekos akto kategoriškumą.

Tipiškai sumenkinimus (*truputį, biškį, šiek tiek, deminutyvus*) respondentai vartojo tada, kai atsisakydami atidėdavo prašymo patenkinimą. Sumenkinimais siekiama mažinti grėsmę pašnekovo įvaizdžiui implikuojant, kad jo noras bus patenkintas kada nors netolimoje ateityje, ir kad laukti teks neilgai (*truputį, valandžiukę, kelias minutes* ir pan.) – taigi, mažinama našta adresatui (Brown, Levinson 1987: 176–177). Pastebima, kad atėjus laikui prašymas nebūtinai bus patenkintas, atidėjimas – tai tik būdas adresatui išvengti tiesiogiškesnio atsisakymo (Felix-Brasdefer 2008: 76–77).

Diskurso žymekliai buvo mažiausiai populiarūs atsisakymų švelninimo priemonė. Jie pavartoti vos keletą kartų (2,2 %), pvz.:

- (57) *Nemanau, kad mano užrašai tau padės. (1S–Konspektai, V)*
 (58) *Aš nemanau, kad sugebėsiu prižiūrėti, nes daug šansų, jog pamiršiu. (8S–Katė, M)*

²⁰ Pažymėtina, kad šiame tyrime sąšvelniai ir sumenkinimai buvo sujungti į vieną grupę, nors kiti tyrėjai (pvz., Hilbig 2010) skiria juos į dvi atskiras grupes. Taip pasielgta todėl, kad sumenkinimų rasta vos keletas, todėl nematyta tikslo juos skirti į atskirą grupę.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad tyrimo dalyvių užrašyti diskurso žymekliai reiškia atsisakančiojo neryžtingumą ir siekį mažinti šnekos akto kategoriškumą. Kitaip tariant, jie nerodo adresanto abejonės dėl faktų, o yra vartojami mandagumui reikšti (Holmes 1990: 185).

Taigi, respondentų manymu, atsisakymui modifikuoti (vadinasi, mandagumui reikšti) labiausiai tinka stiprikliai, kuriais sustiprinamas tam tikras atsisakymo propozicinio turinio elementas, siekiant labiau įtikinti adresatą tuo, kad atsisakantysis *tikrai* dėl tam tikrų priežasčių neturi galimybės patenkinti prašymo. Tokį užtikrintumą ypač dažnai reišė merginos. Sąšvelniai ir sumenkinimai buvo dar vienas palyginti dažnai tiriamojoje medžiagoje užfiksuotas būdas atsisakymo ilokucinei galiai švelninti. Šios priemonės (daug dažniau vartotos vaikinių) mažina grėsmę tiek pozityviajam, tiek negatyviajam adresato įvaizdžiui, nes padeda atsisakančiajam išreikšti neužtikrintumą ir mažina našta pašnekovui.

2.3.2. Sintaksinės ir morfologinės modifikacijos

Branduolių su sintaksinėmis ir morfologinėmis modifikacijomis rasta itin mažai – 13,2 %, t. y. tik 27 atsisakymai turėjo šias modifikacijas, iš jų 12 užrašė merginos, o 15 – vaikinai.

Šiame darbe sintaksinės ir morfologinės modifikacijos dar smulkinamos į kelis tipus: tariamosios nuosakos konstrukcijos, beasmenės konstrukcijos ir adresato sutikimo, leidimo atsisakyti siekimas. 9 lentelėje rodomas jų dažnumas. Skirtingai nei analizuojant leksines ir frazines modifikacijas, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp respondentų grupių nerasta, todėl pateikiami bendri rezultatai.

9 lentelė. Sintaksinių ir morfologinių modifikacijų tipai.

Tipas	vnt.	%
Adresato sutikimo, leidimo atsisakyti siekimas	15	55,6
Beasmenės konstrukcijos	7	25,9
Tariamosios nuosakos konstrukcijos	5	18,5
Suma	27	100
Iš viso atsisakymų	1046	-

Kaip matyti, populiariausias sintaksinių ir morfologinių modifikacijų tipas yra adresato sutikimo, leidimo atsisakyti siekimas. Brown ir Levinsono (1987: 112–113) įvaizdžio saugojimo teorijoje siekti sutarimo su pašnekovu yra pozityviai mandagu. Abi respondentų grupės aptariamą modifikaciją pavartojo 15 kartų, o tai sudaro 55,6 % visų sintaksiškai modifikuotų atsisakymų. Ši

švelninimo priemonė rodo, kad atsisakantysis siekia sutarimo su adresatu, tikisi jo supratimo bei pritarimo, ir tarsi kviečia pašnekovą dalyvauti šnekos akte (Hilbig 2010: 105, 174), pvz.:

- (59) *Gal galėčiau padaryti vėliau? (5S–Arbata, M)*
- (60) *Prašau, leisk man padaryti arbatą vėliau. (5S–Arbata, V)*
- (61) *Už 5 minučių, okei? (5S–Arbata, V)*
- (62) *Gal galiu užpildyti kitąkart? (10S–Klausimynas, M)*

Gerokai rečiau respondentai rinkosi atsisakymą švelninti beasmenėmis konstrukcijomis (7), 63–65 pavyzdžiai, ir tariamosios nuosakos konstrukcijomis (5), 66–68 pavyzdžiai:

- (63) *Šeštadienį nė pro kur. (4S–Persikraustymas, V)*
- (64) *Neišeis man. (8S–Katė, M)*
- (65) *Nepavyks. (8S–Katė, M)*
- (66) *Nenorėčiau (1S–Konspektai, V)*
- (67) *Negalėčiau ateiti. (2S–Darbas, V)*
- (68) *Aš norėčiau atsisakyti. (10S–Klausimynas)*

Beasmenės konstrukcijos yra viena iš negatyviojo mandagumo pastrategijų, nes jas vartodamas adresantas tarsi parodo, kad ne jis yra sakinio subjektas (Brown, Levinson 1987: 190). Tariamosios nuosakos konstrukcijomis išreiškiama abejonė ir tam tikras neužtikrintumas. Kai šios priemonės vartojamos atsisakant, adresantas kuria atstumą tarp savęs ir to, kas išreiškiama propoziciniu turiniu, o tai įvaizdžio saugojimo teorijoje laikoma mandagiu kalbiniu elgesiu (Felix-Brasdefer 2004: 625).

Išanalizavus sintaksines ir morfologines modifikacijas, paaiškėjo, kad respondentai, norėdami šiomis priemonėmis sušvelninti atsisakymo akto keliamą grėsmę pozityviajam pašnekovo įvaizdžiui, pasitelkia tiek pozityvųjį, tiek negatyvųjį mandagumą. Kitaip tariant, jie siekia sutarimo su pašnekovu prašydami jo leidimo arba kuria atstumą vartodami beasmenes ir tariamosios nuosakos konstrukcijas.

2.4. Išorinės atsisakymų modifikacijos

Išorinės atsisakymo modifikacijos, arba pasparos, yra tokie semantiniai komponentai, kurių funkcija – paruošti, nuteikti adresatą atsisakymui (tokiu atveju jos eina prieš branduolį) arba švelninti atlikto šnekos akto poveikį pašnekovui (po branduolio) (Blum-Kulka et al. 1989: 287; Felix-Brasdefer 2004: 605). Kai kurios išorinės modifikacijos, kaip ir branduoliai, turi atsisakymo ilokucinę galią (tai – netiesioginių atsisakymų pastrategės), tačiau pasakymuose, kuriuose atsisakymo ilokucija išreiškiama labiau eksplicitiškoms lokucijomis, jos nelaikomos branduoliu,

o tik jo papildymu (Felix-Brasdefer 2004: 608–611). Yra ir tokių išorinių modifikacijų, kurios neturi atsisakymo ilokucinės galios, todėl niekada nevartojamos vienos, jomis atsisakymas tik papildomas (Beebe et al. 1990: 73).

Tiriamojame medžiagoje rasta net 11 išorinių modifikacijų tipų. Mandagumo atsisakymui respondentai suteikia apgailestaudami (atsiprašinėdami), reikšdami teigiamą nuomonę, pritarimą, norą patenkinti prašymą, empatiją ar dėkingumą, siekdami adresato dėmesio, aiškindami atsisakymo priežastis, pateikdami alternatyvų, žadėdami tai, ko prašoma, padaryti kada nors vėliau, įvardydami sąlygas, kurioms esant prašymas galėtų būti patenkintas ir reikšdami principines savo nuostatas, lemiančias atsisakymą. Nemandagus išorinių modifikacijų tipas – pašnekovo kaltinimas, kai atsisakantysis konstatuoja tai, ko adresatas, nors turėjo, neatliko. Taigi, atsisakymai respondentų atsakymuose paremiami įvairiopai ir nebūtinai visada siekiama tai padaryti saugant pašnekovo įvaizdį.

Kaip matyti iš 10 lentelėje pateiktų duomenų, gerokai daugiau nei pusė visų atsisakymų buvo modifikuoti: 68,7 % (719) buvo su modifikacijomis ir tik 31,3 % (327) – be jų.

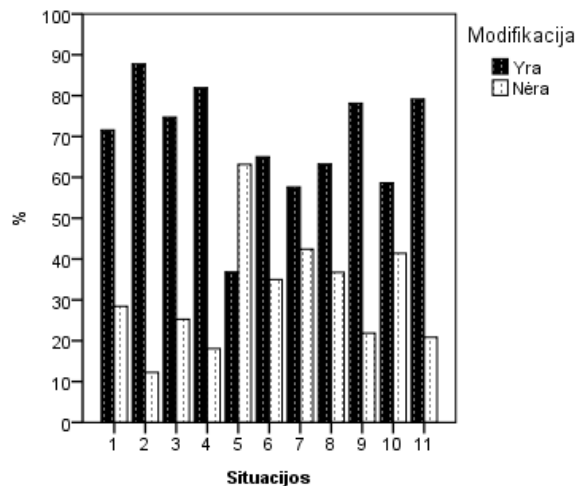
10 lentelė. Išorinėmis modifikacijomis švelnintų atsisakymų kiekis (vnt. ir proc.) ir pasiskirstymas pagal lytį.

	Vaikiniai		Merginos		Iš viso	
	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%
Su modifikacijomis	320	61,7	399	75,7	719	68,7
Be modifikacijų	199	38,3	128	24,3	327	31,3
Iš viso	519	100	527	100	1046	100

Pabrėžtina, kad itin daug (net 92 %) tiesioginių atsisakymų modifikuoti papildomais semantiniais komponentais. Atsisakant netiesiogiai poreikis švelninti aktą buvo kur kas mažesnis – 56 % netiesioginių atsisakymų turėjo išorines modifikacijas. Tokį rezultatą galima paaiškinti tuo, kad netiesioginis atsisakymas savaime laikomas mandagesniu nei tiesioginis, todėl nereikalauja (arba reikalauja gerokai mažiau) papildomų mandagumo priemonių (Levinson 1983: 337–338; Turnbull, Saxton 1997: 146). Atsisakyti tik T strategijos branduoliu, respondentų nuomone, nėra pakankamai mandagu, todėl pasakymą būtina švelninti.

Palyginus respondentų grupes, rasta statistiškai reikšmingų skirtumų ($p = 0,00$). Merginos gerokai daugiau atsisakymų švelnino išorinėmis modifikacijomis – iš viso 399, tai sudaro 75,7 % merginų užrašytų atsisakymų. Vaikiniai modifikavo 320, tai yra 61,7 % vaikinų atsisakymų (žr. 10 lentelę).

7 paveiksle ir 11 lentelėje parodoma, koku mastu išorinės modifikacijos vartotos kiekvienoje situacijoje. Akivaizdu, kad visur (išskyrus 5S–Arbata) dominuoja pasparas turintys atsisakymai.

7 pav. Išoriškai modifikuotų atsisakymų dalis kiekvienoje situacijoje.
 1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka, 4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė,
 9S–Dokumentas, 10S–Klausimynas, 11S–Nuotrauka.

Išskirtinai daug (vidurkis – 79 %) išorinėmis modifikacijomis švelnintų atsisakymų užfiksuota šešiose iš vienuolikos situacijų: 1S–Konspektai (71,6 %), 2S–Darbas (87,8 %), 3S–Auka (74,7 %), 4S–Persikraustymas (81,9 %), 9S–Dokumentas (78,1 %) ir 11S–Nuotrauka (79,2 %). Net keturiose iš jų (1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka ir 9S–Dokumentas) užkoduotas didelis socialinis nuotolis tarp komunikantų, o socialinės galios požiūriu atsisakantysis žemesnis arba lygiavertis adresatui. Atkreiptinas dėmesys, kad situacijoje 2S–Darbas branduolių su išorinėmis modifikacijomis kiekis didžiausias iš visų. Tai – vienintelė situacija, kurioje dominavo tiesioginiai atsisakymai. Daryta prielaida, kad T strategija pasirinkta vengiant galimų nesusipratimų. O siekiant išreikšti mandagumą, kai grėsmė pašnekovo įvaizdžiui itin didelė, branduolys dažniausiai (87,8 %) apsuptas akta švelninančiais semantiniiais komponentais. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į situacijas 4S–Persikraustymas ir 11S–Nuotrauka. Jose, kaip minėta, itin didelė branduolių dalis turi išorines pasparas, tačiau iš kitų gausiai modifikuotų situacijų išsiskiria tuo, kad yra mažas socialinis nuotolis – komunikantai artimi draugai ir šeimos nariai. Primintina, kad šiose dviejose situacijose T strategijos pavartojimo atvejų rasta bemaž pusė (4S–Persikraustymas 44 %, 11S–Nuotrauka 43,9 %). Gerokai mažiau (vidurkis – 61 %) atsisakymų su papildomais komponentais, užfiksuota keturiose situacijose: 6S–Skola (65 %), 7S–Knygos (57,6 %), 8S–Katė (63,3 %) ir 10S–Klausimynas (58,6 %). Trims iš jų (6S–Skola, 7S–Knygos ir 8S–Katė) bendra tai, kad socialinis nuotolis tarp komunikantų mažas. Taigi, pastebima tendencija, kad bendraujant su menkai pažįstamu ar nepažįstamu, viršesniu arba lygiavertiu pašnekovu

mandagia laikoma ir labiausiai sociokultūriškai priimtina atsisakymo raiška yra su išorinėmis branduolio modifikacijomis (jomis gausiai paremiami ir T, ir N strategijų branduoliai). Interakcijoje su mažai pažįstamu socialinės galios požiūriu žemesniu pašnekovu, draugu ar artimu giminaičiu modifikacijų mažiau, išskyrus atvejus, kai atsisakoma patenkinti draugo ar šeimos nario prašymą renkantis T strategiją.

11 lentelė. Išoriškai modifikuotų atsisakymų dalis kiekvienoje situacijoje.
1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka, 4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė, 9S–Dokumentas, 10S–Klausimynas, 11S–Nuotrauka.

	1S		2S		3S		4S		5S		6S	
	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%
Modifikuotų atsisakymų kiekis	68	71,6	86	87,8	71	74,7	77	81,9	35	36,8	65	65
Iš viso atsisakymų (vnt.)	95		98		95		94		95		100	
	7S		8S		9S		10S		11S			
	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%	vnt.	%		
Modifikuotų atsisakymų kiekis	53	57,6	62	63,3	75	78,1	51	58,6	76	79,2		
Iš viso atsisakymų (vnt.)	92		98		96		87		96			

Pažymėtina, kad išskirtinai mažai (tik 36,8 %) išorinių modifikacijų rasta 5S–Arbata situacijoje. Kaip jau buvo rašyta anksčiau, joje užfiksuotas didžiausias netiesioginių atsisakymų kiekis. Vadinasi, atsisakant patenkinti mažą artimo šeimos nario, nors ir viršesnio, prašymą, pakankamai mandagu tai daryti vien N strategijos branduoliais.

Skirtingai nei vidinių modifikacijų atveju, kur buvo užfiksuota tik po vieną modifikaciją viename atsisakymo akte, išorinių kiekis varijavo nuo 1 iki 4 viename išplėstiniame atsisakyme. Vis dėlto dažniausiai rasta viena (469) ar dvi (223) išorinės modifikacijos, o trys ar keturios pasitaikė gerokai rečiau (atitinkamai 24 ir 3 kartus), pvz.:

(69) 1 modifikacija: *Negaliu* [negalėjimo konstatavimas – atsisakymo branduolys]. *Jau turiu susiplanavęs savaitgalį* [priežastis]. (2S–Darbas, V)

(70) 2 modifikacijos: *Skamba visai fainiai, ką jūs sakote* [teigiama nuomonė], *bet aš nemanau, kad mano vieno skiriami pinigai padės gyvūnams be globos, reikia keisti žmonių požiūrį į šitą dalyką* [principinės nuostatos]. *Be to, aš šiuo metu neturiu atliekamų pinigų* [priežastis – atsisakymo branduolys]. (3S–Auka, V)

(71) 3 modifikacijos: *Atleisk* [apgailėstavimas], *negaliu tau paskolinti savo konspektų* [negalėjimo konstatavimas – atsisakymo branduolys], *nes pati noriu dar pasikartoti* [priežastis]. *Nebent galime padaryti taip: galiu atsiųsti kelias savo konspektų nuotraukas* [alternatyva]. (2S–Darbas, M)

(72) 4 modifikacijos: *Deja* [apgailėstavimas], *išvažiuoju namo į renginį Elektrėnuose* [priežastis], *kad ir kaip norėčiau* [noro reiškinys], *padėti negaliu* [negalėjimo konstatavimas – atsisakymo branduolys], *bet kitą kartą – visada* [pažadasis]. (4S–Persikraustymas, M)

Vadinasi, nors išorinėmis modifikacijos švelnintų atsisakymų buvo 719, pačių modifikacijų gerokai daugiau – iš viso 995. 12 lentelėje pristatomi duomenys, kaip visi išorinių modifikacijų tipai pasiskirstė kiekvienoje situacijoje.

12 lentelė. Išorinių modifikacijų tipai kiekvienoje situacijoje (vnt.).
1S–Konspektai, 2S–Darbas, 3S–Auka, 4S–Persikraustymas, 5S–Arbata, 6S–Skola, 7S–Knygos, 8S–Katė, 9S–Dokumentas, 10S–Klausimynas, 11S–Nuotrauka.

Tipas	1S	2S	3S	4S	5S	6S	7S	8S	9S	10S	11S	Iš viso	
												vnt.	%
Apgailėstavimas	27	58	42	50	6	32	21	25	33	23	3	320	32,2
Teigiamos nuomonės, pritarimo ar noro reiškinys	2	-	13	6	-	4	-	7	-	3	-	35	3,5
Empatijos raiška	1	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	5	0,5
Dėkingumo raiška	-	-	8	-	-	-	-	1	-	-	-	9	0,9
Adresato dėmesio siekimas	12	1	2	4	-	3	2	1	3	-	2	30	3
Priežasties įvardijimas, paaiškinimas	24	47	18	30	11	23	26	28	33	11	38	289	29
Alternatyvos pateikimas	23	10	-	15	5	13	16	24	21	17	15	159	16
Atidėjimas, pažadas	2	3	7	11	17	1	9	-	6	7	41	104	10,5
Sąlygų, kurios būtų lėmusios arba galėtų lemti sutikimą, įvardijimas	-	5	1	4	-	1	-	-	1	-	-	12	1,2
Principinių nuostatų reiškinys	5	7	1	-	-	5	1	-	-	-	-	19	1,9
Pašnekovo kaltinimas	9	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	13	1,3
Suma	105	136	93	121	39	83	75	86	97	61	99	995	100
Iš viso atsisakymų su išorinėmis modifikacijomis	68	86	71	77	35	65	53	62	75	51	76	719	-

Kaip matyti, gausiausia buvo apgailėstavimų (320 – 32,2 %) ir priežasties įvardijimų, paaiškinimų (289 – 29 %). Tai – vienintelės išorinės branduolių pasparos, kurias respondantai vartojo (dažniau ar rečiau) visose be išimties situacijose.

Apgailėstaudamas, atsiprašinėdamas adresantas, nors ir ketina atlikti ar jau atliko atsisakymo aktą, parodo, kad paiso pašnekovo įvaizdžio poreikių, ir šitaip pastarąjį saugo. Atsiprašinėti yra negatyviai mandagu (Brown, Levinson 1987: 187). Kaip minėta, negatyvūs mandagumas pasitelkiamas didesniame socialiniame atstume tarp komunikantų kurti arba palaikyti, rodyti pagarbą ir kuo mažiau apsunkinti adresatą (Brown, Levinson 1987: 129–130). Tačiau, kai

atsiprašoma atsisakant, tikėtina, labiau realizuojama pozityviojo mandagumo pastrategė – atsižvelgti į adresato interesus ir norus (Brown, Levinson 1987: 103). Prašydamas asmuo išreiškia savo norą, o atsisakydamas adresantas tarsi parodo, kad tas noras jam nerūpi (Turnbull, Saxton 1997: 146). Todėl apgailestauti, atsiprašyti yra būdas adresantui pataisyti padėtį, kai socialinės normos buvo pažeistos (Jasim 2017: 127). Jis išreiškia gailestį, kad nepatenkins prašymo, ir parodo, kad vis dėlto rūpinasi adresato norais ir jausmais. Tokiu būdu užtikrinama, kad santykiai tarp komunikantų išliktų darnūs.

Tyrimo dalyviai užrašė įvairių apgailestavimą reiškiančių žodžių, pvz., *atsiprašau, deja, atleisk (-ite), nepyk (-ite), dovanok (-ite)*, kartais juos sustiprindami stiprikliais *labai labai atsiprašau, nuoširdžiai atsiprašau*. Kadangi respondentai – jauni žmonės, nenuostabu, kad atsiprašymai buvo reiškiama ir angliška leksema *sorry*, ir jos sulietuvintu mažybinio variantu *soriukas* – tai jaunimo slengui būdinga raiška (Čekuolytė 2010: 322). Šių anglišku žodžių nebuvo daug (iš viso 30), paprastai tyrimo dalyviai jų vartojo interakcijose su bendraamžiais – ir artimais draugais (*4S–Persikraustymas* – 8, *7S–Knygos* – 6), ir menkai pažįstamu bendrakursiu (*1S–Konspektai* – 7). Šitaip jie pasitelkė dar vieną pozityviojo mandagumo pastrategę – vartoti grupinės tapatybės žymeklius – ir išreiškė draugiškumą. Kaip matyti iš 12 lentelėje pateiktų duomenų, respondentai dažniausiai atsiprašinėjo vadovo (*2S–Darbas* – 58) ir geros draugės (*4S–Persikraustymas* – 50), pateikusių didelius prašymus, o itin retai apgailestaujama buvo artimoje šeimos aplinkoje atsisakant patenkinti menką ar mažai pagrįstą prašymą (*5S–Arbata* – 6 ir *11S–Nuotrauka* – 3).

Priežasties įvardijimas, paaiškinimas buvo antra dažniausiai vartota išorinė modifikacija (289 – 29 %). Primintina, kad nurodant priežastį dažnai realizuotas ir pagrindinis atsisakymo aktas, tačiau, kai šis buvo išreikštas labiau eksplisitinu pasakymu, priežasties įvardijimas laikytas jį papildančiu semantiniu komponentu, pvz.:

(73) *Rytoj tuo metu turiu būti svarbiame renginyje, todėl rytoj ateiti negaliu. (2S–Darbas, M)*

(74) *Negaliu prisidėti prie jūsų organizacijos, aš studentė ir mano pajamos yra labai mažos. (3S–Auka, M)*

(75) *Negalėsiu, važiuoju pas močiutę. (4S–Persikraustymas, V)*

(76) *Nepasiėmiau bibliotekos kortelės, tai negaliu paimti tau knygų. (7S – Knygos, M)*

(77) *O gal brolis gali užpildyt, nes šiandien jau pildžiau vieną paskaitoj. (10S–Klausimynas, V)*

(78) *Ei, aš labai užsiėmęs, negaliu. (11S–Nuotrauka, V)*

Čia pateikti pavyzdžiai yra tipiški visoje tyrimo medžiagoje rasti atsisakymai, kuriuose priežasties nurodymas eina už pagrindinio akto ribų. Vadinasi, respondentams buvo nepatogu atsisakyti vien tik *ne, negaliu, nenoriu, vėliau* ir pan., jie jautėsi turį paaiškinti, kodėl atsisako. Nurodžius priežastis atsisakymas tampa mandagesnis, nepakenkiama santykiams su artimu

adresatu, nesutrikdoma esama socialinė darna tarp nepažįstamųjų. Branduolių analizės rezultatai parodė, kad priežasties įvardijimas buvo gausiausiai vartota N strategijos pastrategė. Todėl galima tvirtai teigti, kad ši pozityviojo mandagumo pastrategė, respondentų nuomone, yra vienas tinkamiausių ir sociokultūriškai priimtinausių būdų tiek realizuoti atsisakymo ilokucinę galią, tiek ir sušvelninti tiesiogiškesnį atsisakymą. Šie rezultatai sutampa su kitų tyrėjų, analizavusių atsisakymus, išvadomis (pvz., Felix-Brasdefer 2008; Gungormezler 2014; Demirkol 2016; Iliadi, Larina 2017).

Priežasties įvardijimas, paaiškinimas kaip atsisakymo švelninimo būdas itin tinkamas tyrimo dalyviams atrodė keturiose situacijose: *2S–Darbas* (47), *4S–Persikraustymas* (30), *9S–Dokumentas* (33) ir *11S–Nuotrauka* (38). Jose užkoduoti skirtingų verčių socialiniai kintamieji. Tai leidžia daryti prielaidą, kad priežasties įvardijimas respondentų suvokiamas kaip universalus būdas švelninti atsisakymus bendraujant tiek su artimu, tiek mažai pažįstamu, tiek su socialinės galios požiūriu viršesniu, tiek su žemesniu ar lygiaverčiu pašnekovu, atsisakant patenkinti tiek didelį, tiek mažą prašymą. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys į tai, kad dvi situacijos, kuriose taip pat buvo užkoduoti ir didelių, ir mažų verčių socialiniai kintamieji, išsiskyrė itin nedideliu aptariamoms išorinės modifikacijos kiekiu: *5S–Arbata* (11) ir *10S–Klausimynas* (11). Todėl peršasi išvada, sutampanti su Culpeperio pastebėjimais (2011: 13), išreikštais kritikuojant Brown ir Levinsono teoriją, kad mandagumo raišką gali lemti ne tik įvaizdžio saugojimo teorijoje įvardyti trys socialiniai kintamieji, bet ir kiti kontekstiniai veiksniai, pavyzdžiui, komunikantų teisės ir pareigos vienas kito atžvilgiu, nuotaika, santykių tāsos lūkestis ir kt., o ir ryšys tarp tų trijų kintamųjų, tikėtina, ne visada taip vienareikšmiškai nulemia mandagumo raišką.

Gerokai rečiau tyrimo dalyviai atsisakymus švelnino pateikdami alternatyvų (159 – 16 %) arba atidedami prašymo patenkinimą ir žadėdami padaryti ko prašomi kada nors ateityje (104 – 10,5 %). Siūlyti adresatui alternatyvą gali būti suvokiama kaip pozityviojo mandagumo raiška, nes tokiu būdu adresantas demonstruoja rūpestį, kad pašnekovo norai ir poreikiai, kuriuos jis išreiškia prašydamas, būtų patenkinti, pvz.:

(79) *Aš galiu tau padėti ir atsakyti į tavo klausimus, bet konspektų neduosiu. (1S–Konspektai, V)*

(80) *Aš pati būsiu išvykusi ir užsiėmusi. Paprašysiu savo draugo, gal jis padės. (8S–Katė, M)*

(81) *Pasiūlyk Tomui užpildyti, aš visai nesportuoju. (10S–Klausimynas, V)*

Atidedant prašymo patenkinimą, pažadant padaryti tai vėliau, atsisakymas tampa mažiau kategoriškas, adresantas implikuoja, kad jam rūpi prašančiojo norai, kad jis yra pasirengęs padėti, bet ne dabar, taigi – saugomas pozityvusis pašnekovo įvaizdis, pvz.:

(82) *Žinai, aš myliu gyvūnus ir pati auginu katytę, tačiau šiuo metu man pačiai yra labai reikalingi pinigėliai.*

Todėl norėčiau paimti tavo kontaktus ir galbūt po kelių mėnesių tikrai galėsiu paaukoti. (3S–Auka, M)

(83) *Neturiu dabar tiek, gausiu atlyginimą ir paskolinsiu. (6S–Skola, M)*

(84) *Nu tingiu dabar pildyti. Užpildysiu vėliau. (10–Klausimynas, V)*

Išskirtinai gausiai (41) ši išorinė modifikacija vartota situacijoje 11S–Nuotrauka, kur atsisakoma patenkinti jaunesnės sesers prašymą nufotografuoti, pvz.:

(85) *Šiuo metu labai užsiėmęs, bet rytoj būtinai nufotografuosiu. (11S–Nuotrauka, V)*

Likusieji septyni išorinių modifikacijų tipai sudarė itin mažą dalį (vidutiniškai po 1,8 %): teigiamos nuomonės, pritarimo ar noro reiškimas (35 – 3,5 %), adresato dėmesio siekimas (30 – 3 %), principinių nuostatų reiškimas (19 – 1,9 %), pašnekovo kaltinimas (13 – 1,3 %), sąlygų, kurios būtų lėmusios arba galėtų lemti sutikimą, įvardijimas (12 – 1,2 %), dėkingumo raiška (9 – 0,9 %) ir empatijos raiška (5 – 0,5 %).

Pozityviai mandagus būdas sumažinti atsisakymo grėsmę pašnekovo įvaizdžiui yra išreikšti teigiamą nuomonę, pritarimą ar netgi norą patenkinti prašymą (35). Taip atsisakantysis parodo, kad tai, ko prašoma, yra gerai, kad galima ir tinkama to prašyti, tačiau, deja, jis negalės prašymo patenkinti, pvz.:

(86) *Mielai paskolinčiau, bet aš konspektuojuos savo individualia sistema medžiagą, vargu, ar suprasi. (1S–Konspektai, M)*

(87) *Gal galima kurią kitą dieną? Tikrai noriu padėti, bet šeštadienį ne pro kur. (4S–Persikraustymas, V)*

(88) *Kitą savaitę laukia daug atsiskaitymų, nors ir kaip norėčiau tau padėti, tačiau negaliu. (4S–Persikraustymas, M)*

(89) *Mielai padėčiau, bet aš nesportuoju. (10S–Klausimynas, V)*

Daugiausia šių modifikacijų (13) užfiksuota situacijoje 3S–Auka. Manytina, kad tai lėmė prašymo turinys – paaukoti beglobiais gyvūnais besirūpinančiai organizacijai. Dažnam žmogui sunku matyti apleistus, neberekalingus gyvūnus. Suprantama, kad kyla didelis noras padėti tiems, kurie jais rūpinasi, tačiau, kaip sako tyrimo dalyviai, nėra galimybių, todėl bent jau išreiškiamas solidarumas su pašnekovu (nepaisant to, kad tai nepažįstamas žmogus), pvz.:

(90) *Tikrai norėčiau padėti, tačiau galimybės nelabai leidžia tai padaryti. (M)*

(91) *Tikrai labai faina jūsų veikla, ir pati daug savanoriauju, tačiau šiuo metu su savimi neturiu pinigų. (M)*

(92) *Nu žiauriai noriu padėt gyvūnams, bet, matai, students esu, ir taip mažai pinigų turiu, pats kaip beglobis šuo esu. (V)*

(93) *Gerbiu jūsų veiklą, bet šiuo metu neaukosiu. (V)*

Labai panašią funkciją – solidarizuotis su adresatu, išreikšti palaikymą – respondentai realizavo reikšdami empatiją (nors itin retai – 5) ne tik situacijoje 3S–Auka, bet ir kitose: 1S–Konspektai, 2S–Darbas ir 6S–Skola, pvz.:

(94) *Suprantu tavo situaciją, bet vertinu savo darbą ir nenoriu dalinti jo. (1S–Konspektai, V)*

(95) *Suprantu, kad norite, jog šeštadienį dirbčiau, bet aš, deja, esu susiplanavęs dieną. (2S–Darbas, V)*

Galima teigti, kad šis ir prieš tai aprašytas išorinių modifikacijų tipai yra pozityviojo mandagumo raiška, kai adresatui dovanojamos nematerialios dovanos: reiškiamas supratimas ir palaikymas (Brown, Levinson 1987: 129).

Adresato dėmesio siekimas (30) buvo vienintelis išorinių modifikacijų tipas, kurį dažniau vartojo vaikinai (22) nei merginos (8). Kone pusė (12) visų šio tipo modifikacijų užfiksuota situacijoje, kur bendraujama su mažai pažįstamu bendrakursiu (1S–Konspektai). Atsisakantysis adresato dėmesio siekia naudodamas tokias leksemas kaip *klausyk, žiūrėk* ir ypač dažnai – *žinok (-it)*, kurios visada eina prieš branduolį. Manytina, kad tokiu būdu adresantas reiškia solidarumą ir implikuoja, kad tai, ką jis ketina netrukus pasakyti, yra svarbu (Jasim 2017: 133). Galima sakyti, kad svarbos pasakymui suteikia tai, kad atsisakymas yra pašnekovo nepageidaujamas šnekos aktas, kurį adresantas įprastai atlieka nenoriai (Levinson 1983: 336–337), todėl leksemos *žinok, klausyk* ir kt. nuteikia, paruošia adresatą atsisakymui ir šitaip, tikėtina, sumažina šnekos akto ilokucinę galią, pvz.:

(96) *Žinok, aš neėmiau konspektų, viską palikau namie. (1S–Konspektai, V)*

(97) *Žinok, negalėsiu, bet galbūt vėliau aš tau juos padėsiu išpakuoti, ok? (4S–Persikraustymas, M)*

Principinių nuostatų reiškinas (19) – dar vienas būdas, kuriuo respondentai mažino atsisakymo grėsmę pašnekovo įvaizdžiui. Šia priemone atsisakantysis parodo, kad yra įsipareigojęs laikytis tam tikrų principų, todėl neturi kito pasirinkimo kaip tik atsisakyti (Jasim 2017: 107). Šią modifikaciją galima priskirti prie pozityviojo mandagumo, nes išreikšdamas principines nuostatas adresantas tam tikra prasme pateikia atsisakymo priežastis, paaiškina, pvz.:

(98) *Žinai, kažkaip jausčiausi negerai, jei duočiau. Idėjau daug darbo, žiūrėjau į tai labai rimtai. Tai neduosiu. (1S–Konspektai, V)*

(99) *Deja, turiu kitų planų, šiandien vakare išvykstu namo. Be to, mano darbo sutartyje darbas šeštadieniais nenurodytas. (2S–Darbas, M)*

(100) *Ne, nieko asmeniško, aš tiesiog niekam neskolinu pinigų, ypač tokios sumos. (6S–Skola, M)*

Kartais respondentai atsisakymo ilokucinę galią silpnino įvardydami sąlygas, kurios būtų lėmusios arba galėtų lemti sutikimą (12), leisdami suprasti, kad, jeigu situacija būtų kitokia, jie mielai padarytų tai, ko prašoma. Kitaip tariant, išorinės, nuo jų mažai tepriklausančios aplinkybės

neleidžia jiems sutikti. Kaip buvo rašyta, tai, kad atsisakymas yra nulemtas objektyvių priežasčių, o nėra asmeninis adresanto nenoras patenkinti prašymą, saugo pozityvųjį pašnekovo įvaizdį (Turnbull, Saxton 1997: 156), pvz.:

(101) *Atsiprašau, bet negalėsiu ateiti, nes esu jau susiplanavęs dieną, jeigu būtumėte pranešęs anksčiau, galbūt būčiau galėjęs ateiti. (2S–Darbas, M)*

(102) *Žinok, jei turėčiau daugiau pinigų, tai paaukočiau, bet dabar nelabai išeis. (3S–Auka, V)*

(103) *Dabar biškį užsiėmęs, jei turėčiau laisvas rankas, atneščiau. (9S–Dokumentas, V)*

Dėkingumo raiška buvo viena iš rečiausiai vartotų išorinių modifikacijų (9). Kaip teigia Čepaitienė, „padėka turi aiškų ilokucinį tikslą – pasakymu siekiama, kad adresatas suvoktų, jog adresantas vertina tai, ką adresatas yra anksčiau atlikęs, ir už šiuos adresato veiksmus jaučia dėkingumą“ (Čepaitienė 2007: 180). Vadinasi, dėkoti atsisakant patenkinti prašymą yra neįprasta. Kiti tyrėjai (pvz., Beebe 1990; Jasim 2017 ir kt.) aptariamą įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto švelninimo priemonę užfiksavo tik kvietimų atsisakymuose. Šio tyrimo anketoje situacija 3S–Auka buvo kone vienintelė, kurioje reikštas dėkingumas (8). Tai leidžia teigti, kad kai kurie respondentai prašymą paaukoti nevyriausybinei organizacijai suvokė kaip kvietimą, pasiūlymą. Todėl atsisakydami dėkodavo pašnekovei už *pasiūlymą, už informaciją*, pvz.:

(104) *Atsiprašau ir ačiū už pasiūlymą, tačiau šiuo metu neturiu galimybės aukoti. (M)*

(105) *Ačiū labai už informaciją. Aš būtinai pagalvosiu ir susisieksiu su tavim, jei norėčiau prisidėti. (M)*

(106) *Ačiū, ne, atleiskit. (M)*

Pašnekovo kaltinimas, kaip išorinių modifikacijų tipas, tiriamojoje medžiagoje užfiksuotas 13 kartų ir kone visais atvejais – situacijoje 1S–Konspektai (9), pvz.:

(107) *Atsiprašau, bet neduosiu, reikėjo lankyti paskaitas. (V)*

(108) *Neduosiu, nes tavo kaltė, kad neturi užrašų. (V)*

Iš pavyzdžių matyti, kad atsisakantysis eksplicitiškai ir kategoriškai pasako, ką adresatas turėjo padaryti, bet nepadarė. Ši priemonė yra nemandagi, nes ne švelnina, o stiprina atsisakymo ilokucinę galią, didina grėsmę pašnekovo įvaizdžiui. Atsisakymas grindžiamas tuo, kad pats prašantysis pažeidė tam tikras socialines taisykles (nelankęs paskaitų bendrakursis prašo stropiai viską konspektavusiojo užrašų), todėl, tikėtina, respondentai jautėsi turį teisę atsisakyti patenkinti prašymą ir nesijautė įpareigoti jį švelninti, netgi priešingai – jautėsi galį jį stiprinti užsipuldami prašantįjį.

Apibendrinant galima teigti, kad išorinės branduolio modifikacijos tyrimo dalyviams buvo gerokai priimtinesnės nei vidinės. Abi respondentų grupės didžiąją dalį atsisakymų parėmė įvairiomis pasparomis (merginos gerokai dažniau nei vaikinai), neapsiribojo vien pagrindiniu

atsisakymo aktu. Ypač dažnai buvo švelninami tiesioginiai atsisakymai. Pastebėta, kad bendraujant su mažai pažįstamu ar nepažįstamu viršesniu arba lygiaverčiu asmeniu labai įprasta pagrindinį atsisakymo aktą švelninti išoriškai jį modifikuojant. Interkacijoje su menkai pažįstamu žemesniu pašnekovu, draugu, šeimos nariu ar giminaičiu išorinės modifikacijos vartojamos, tačiau ne taip gausiai, išskyrus atvejus, kai atsisakymas realizuojamas T strategija. Respondentų manymu, mandagiausiai atsisakyti atsiprašant ir pateikiant atsisakymo priežastį. Taip pat sociokultūriškai priimtina siūlyti alternatyvą ar atidėti prašymo patenkinimą. Apskritai matoma aiški tendencija, kad atsisakant pasitelkiamas pozityvusis mandagumas – stengiamasi kaip įmanoma labiau atsižvelgti į adresato norus, poreikius, išreikšti solidarumą ir palaikymą. Išskyrus atvejus, kai prašantysis pažeidė tam tikras socialines taisykles (nepadarė to, ką privalėjo) – tada yra priimtina ir, galima sakyti, griežtesnė ar netgi nemandagi atsisakymo raiška – stiprinti, o ne švelninti atsisakymo ilokucinę galią.

Išvados

Šiame darbe keltas tikslas ištirti, kokias atsisakymų strategijas, pastrateges ir papildomus atsisakymų, kaip išplėstinių šnekos aktų, komponentus vartoja lietuviai. Atlikus tyrimą daromos tokios išvados:

1. Dažniausia atsisakymų strategija – netiesioginė (61,8 %). Šie rezultatai patvirtina teorinėje literatūroje pateikiamas įžvalgas ir daugelio kitų tyrėjų empirinių tyrimų rezultatus, kad atsisakymo šnekos aktas įprastai atliekamas netiesiogiai, siekiant sumažinti grėsmę pozityviajam pašnekovo įvaizdžiui.
2. Atsisakydami tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai respondentai dažniausiai rinkosi tas pastrateges, kuriomis vienaip ar kitaip išreiškė neturintys galimybių patenkinti prašymą – sakė *negaliu* arba įvardino atsisakymo priežastį. Tai, kad atsisakymas yra nulemtas objektyvių priežasčių (net jeigu tai ir „baltas melas“), o nėra adresanto nenoras patenkinti prašymą, apsaugo pozityvųjį pašnekovo įvaizdį.
3. Labai netipiška atsisakymus švelninti vidinėmis modifikacijomis. Jų užfiksuota nedaug (19,5 % visų branduolių). Nors respondantai pasitelkė tiek pozityvųjį, tiek negatyvųjį mandagumą, dažniausiai buvo pozityviai mandagūs – vartojo stiprikius ir sąšvelnius, sumenkinimus.
4. Tyrimo dalyviai atsisakymus gausiai (68,7 %) parėmė išorinėmis modifikacijomis. Mandagiausiai atsisakyti atsiprašant ir pateikiant atsisakymo priežastį. Apskritai, aiškiai matoma, kad atsisakant pasitelkiamas pozityvusis mandagumas – stengiamasi kaip įmanoma labiau atsižvelgti į adresato norus, poreikius, išreikšti solidarumą ir palaikymą. Beveik visi (92 %) tiesioginiai atsisakymai buvo apsupti aktą švelninančiais semantiniais komponentais, o netiesioginiai mažiau – 56 %. Vadinasi, atsisakyti tik tiesioginės strategijos branduoliu nėra pakankamai mandagu, pasakymą būtina švelninti.
5. Socialinių kintamųjų analizė parodė, kad netiesioginiai atsisakymai yra universalus būdas atsisakyti, priimtinas bendraujant su artimais ir mažai pažįstamais ar nepažįstamais, socialinės galios požiūriu skirtingais pašnekovais, atsisakant patenkinti bet kokio dydžio jų prašymus. Įvardyti priežastį – mandagus netiesioginis atsisakymas, tinkamas kone visose situacijose.
6. Tiesioginių atsisakymų grupėje sunku užtikrintai nustatyti pagal socialinius kintamuosius būdingą atsisakymo raišką, tačiau galima kalbėti apie tam tikras tendencijas. Pastebėta, kad socialinės galios ir nuotolio skirtumai tarp pašnekovų gali turėti įtakos pasirenkant

tiesioginio atsisakymo realizavimo būdą – kuo artimesnis pašnekovas ir kuo daugiau socialinės galios turi atsisakantysis, tuo raiška tiesmukesnė.

7. Respondentų manymu, itin svarbu išoriškai modifikuoti atsisakymus bendraujant su mažai pažįstamu ar nepažįstamu viršesniu arba lygiaverčiu asmeniu. Taip pat tada, kai atsisakant patenkinti artimo asmens prašymą pasirenkama tiesioginė strategija. Analizuojant vidines modifikacijas nepastebėta jokių socialinių kintamųjų bendrumų, todėl galima daryti prielaidą, kad jie neturi įtakos šių šnekos akto švelninimo priemonių pasirinkimui.
8. Tarp merginų ir vaikinių atsisakymų rasta ir panašumų, ir skirtumų. Abi respondentų grupės dažniausiai atsisakė netiesiogiai – pateikė atsisakymo priežastį, paaiškino. Tiesioginiai jų atsisakymai gerokai skyrėsi. Įprastai merginos sakė *negalinčios* patenkinti prašymo, o vaikiniams, nors taip pat gana dažnai besirinkusiems šią pastrategę, priimtinos buvo ir gerokai tiesmukesnės formos. Vaikiniai ir merginos vidinėmis modifikacijomis švelnino beveik po vienodą kiekį atsisakymų, tačiau reikšmingai skyrėsi leksinių ir frazinių modifikacijų tipai, kuriuos jie rinkosi. Merginos gerokai dažniau vartojo stipriklius, o vaikinai – sąšvelnius ir sumenkinimus. Sintaksinių ir morfologinių modifikacijų grupėje skirtumų nerasta. Merginos gerokai daugiau atsisakymų švelnino išorinėmis modifikacijomis nei vaikinai.

Svarbu pabrėžti, kad šios išvados taikomos tik darbe pristatytam tyrimui. Norint pateikti svaresnių apibendrinimų apie lietuvių atsisakymus ir jų kalbinį mandagumą, reikia tirti didesnes respondentų imtis, įvairias visuomenės grupes ir, žinoma, taikyti ir kitokius medžiagos rinkimo metodus, pvz., vaidmenų žaidimus, sukaupti autentiškos vartosenos atvejų. Siūlytina atlikti ir tarpkultūrinius lyginamuosius tyrimus. Nepaisant ribotumų, šis tyrimas prisideda prie geresnio lietuvių kalbinio mandagumo pažinimo ir gali būti aktualus ir svarbus lingvistinės pragmatikos, sociolingvistikos bei lingvodidaktikos mokslams.

Literatūra

1. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words. The William James lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: The Clarendon Press.
2. Bargiela-Chiappini, F. (2003). Face and politeness: new (insights) for old (concepts). *Journal of Pragmatics* 35, 1453–1469.
3. Beebe, L. M., Takahashi, T., Uliss-Weltz, R. (1990). Pragmatic transfer in ESL refusals. *Developing Communicative Competence in Second Language*, R. Scarcella, S. E. Andersen, S. Krashen (red.). New York: Newbury House, 55–73.
4. Beebe, L. M., Cummings M. C., (1996). Natural speech act data versus written questionnaire data: how data collection method affects speech act performance. *Speech Acts Across Cultures. Challenges to Communication in a Second Language*, S. M. Gass, J. Neu (red.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 65–86.
5. Bella, S. (2011). Mitigation and politeness in Greek invitation refusals: effects of length of residence in the target community and intensity of interaction on non-native speakers' performance. *Journal of Pragmatics* 43, 1718-1740.
6. Bella, S. (2014). Developing the ability to refuse: a cross-sectional study of Greek FL refusals. *Journal of Pragmatics* 61, 35–62.
7. Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G. (1989). *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
8. Brown, P., Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Chen, X., Lei, Y., Zhang, Z. (1995). Refusing in Chinese. *Pragmatics of Chinese as Native and Target Language*, G. Kasper (red.). Honolulu HI: University of Hawaii Press, 119–163.
10. Cyluk, A. (2013). Discourse Completion Task: its validity and reliability in research projects on speech acts. *An International Journal of English Studies* 22, 101–112.
11. Culpeper, J. (2011). Politeness and impoliteness. *Pragmatics of society*, G. Andersen, K. Aijmer (red.). Berlin: Mouton de Gruyter, 391–436
12. Culpeper, J., Haugh, M., Kadar, D. Z. (2017). Introduction. *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*, J. Culpeper, M. Haugh, D. Z. Kadar. London: Palgrave Macmillan, 1–8.
13. Culpeper, J., Terkourafi, M. (2017). Pragmatic approaches (im)politeness. *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*, J. Culpeper, M. Haugh, D. Z. Kadar. London: Palgrave Macmillan, 11–39.
14. Čekuolytė, A. (2010). Jaunimo požiūris į angliškų žodžius suaugusiųjų kalboje. *Kalbos kultūra* 83, 322–341.
15. Čepaitienė, G., Steigvilaitė-Urbietienė, D. (2004). Communication of women and men on the phone. *Socialiniai mokslai* 1, 101–105.
16. Čepaitienė, G. (2007). *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
17. Demirkol, T. (2016). How do we say 'No' in English? *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 232, 792–799.
18. Dumbraskaitė, D. (2016). Kalbos etiketas ir elektroninis bendravimas: akademiniai elektroniniai prašymai. Magistro darbas.
19. Eelen, G. (2001). *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome Publishing.
20. Fatemeh, M., Naji, Y., Abdullah, S. (2018). A gendered study of refusal of request speech act in three languages of Persian, English and Balouchi: a within language study. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*.

21. Félix-Brasdefer, C. J. (2004). Interlanguage refusals: linguistic politeness and length of residence in the target community. *Language Learning* 54, 587–653.
22. Felix-Brasdefer, C. J. (2006). Linguistic politeness in Mexico: refusal strategies among male speakers of Mexican Spanish. *Journal of Pragmatics* 38, 2158–2187.
23. Félix-Brasdefer, C. J. (2008). *Politeness in Mexico and the United States. A Contrastive Study of the Realization and Perception of Refusals*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
24. Fraser, B. (1990). Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics* 14, 219–236.
25. Gass, S. M., Houck, N. (1999). *Interlanguage Refusals. A Cross-cultural Study of Japanese-English*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
26. Girčienė, J. (2013). Adresato įvardijimo raida. *Žmogus kalbos erdvėje* 7, 613–621.
27. Grice, P. (1975). Implicature. *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, P. Cole, J. Morgan (red.). New York: Academic Press, 42–59.
28. Gudavičienė, E. (2006). Direktyvai kaip ilokucinių aktų rūšis. *Lituanistica* 67, 60–68.
29. Gungormezler, T. (2014). *An Investigation of Refusal Speech Act of Turkish Learners of English*. Magistro darbas.
30. Hickey, L., Stewart, M. (2005). Introduction. *Politeness in Europe*, L. Hickey, M. Stewart. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters LTD, 1–12.
31. Hilbig, I. (2010). *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
32. Holmes, J. (1990). Hedges and boosters in women's and men's speech. *Language and Communication* 10, 185–205.
33. Holmes, J. (2009). Politeness strategies as linguistic variables. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. J. L. Mey (red.). Oxford: Elsevier, 711–723.
34. Husein, A. A. (1995). The sociolinguistic patterns of native arabic speakers: implications for teaching arabic as a foreign language. *Applied Language Learning* 6, 65–87.
35. Iliadi, P. L., Larina T. V. (2017). Refusal strategies in English and Russian. *Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics* 8, 531–542.
36. Iwata, M. (1999). *Implying "No" in Japanese: Sociolinguistic Analysis of Japanese Refusals*. Magistro darbas.
37. Izadi, A., Zilaie, F. (2014). Refusal strategies in Persian. *International Journal of Applied Linguistics* 25, 246–264.
38. Yang, J. (2008). How to say 'No' in Chinese: a pragmatic study of refusal strategies in five TV series. *Proceedings of the 20th North American Conference on Chinese Linguistics (NACCL-20)* 2, 1041–1058.
39. Jasim, M. T. (2017). *Refusals of Requests and Offers in Iraqi Arabic and British English*. Daktaro disertacija.
40. Jasiūnaitė, B. (1999). Skalsu – dangun balsu!: tradiciniai gero linkėjimai valgantiems ir geriantiems. *Lituanistics* 3, 78–87.
41. Kadar, D. Z., Bargiela-Chiappini, F. (2011). Introduction: politeness research in and across cultures. *Politeness Across Cultures*, F. Bargiela-Chiappini, D. Z. Kadar (red.). London: Palgrave Macmillan, 1–17.
42. Kadar, D. Z., Haugh, M. (2013). *Understanding Politeness*. New York: Cambridge University Press.
43. Kasper, G. (1990). Linguistic politeness: current research issues. *Journal of Pragmatics* 14, 193–218.
44. Kent State University Libraries. (2019). *SPSS Tutorials*. Prieiga internetu: <https://libguides.library.kent.edu/SPSS/home> [žiūrėta 2019-04].

45. Lakoff, R. (1973a). Language and woman's place. *Language in Society* 2, 45–80.
46. Lakoff, R. (1973b). The logic of politeness, or minding your p's and q's. *Papers from the Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago, 292–305.
47. Lapinskienė, A. (2004). Pasisveikinimas ir atsisveikinimas XX a. Lietuvos kaime. *Kalbos kultūra* 77, 142–149.
48. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London, New York: Longman.
49. Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. New York: Oxford University Press.
50. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. New York: Cambridge University Press.
51. Mills, S. (2004). Class, gender and politeness. *Multilingua* 23, 171–190.
52. Morkus, N. (2014). Refusals in Egyptian Arabic and American English. *Journal of Pragmatics* 70, 86–107.
53. Nelson, G. L., Carson, J., Al Batal, M., El Bakary, W. (2002). Cross-cultural pragmatics: strategy use in Egyptian Arabic and American English refusals. *Applied Linguistics* 23, 163–189.
54. Ogierman, E. (2009). *On Apologising in Negative and Positive Politeness Cultures*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
55. Pizziconi, B. (2009). Politeness. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. J. L. Mey (red.). Oxford: Elsevier, 706–710.
56. Ryvitytė, B. (2011). *Lingvistinės pragmatikos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
57. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. New York: Cambridge University Press.
58. Searle, J. R. (1979). *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. New York: Cambridge University Press.
59. Searle, J. R., Vanderveken, D. (1985). *Foundations of Illocutionary Logic*. New York: Cambridge University Press.
60. Šepetytė, L. (2009). *Kalbos etiketo formulės folkloro tekstuose ir dabartinė jų vartoseną*. Magistro darbas.
61. *Tarptautinių žodžių žodynas*. (2003). A. Bendorienė et al. (sud.). Vilnius: Alma littera.
62. Thomas, J. (1995). *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. London, New York: Routledge.
63. Turnbull, W., Saxton, K. L. (1997). Modal expressions as facework in refusals to comply with requests: I think I should say 'no' right now. *Journal of Pragmatics* 27, 145–181.
64. Vilkienė, L. (2000). Lingvistiniai dialogo aspektai. Daktaro disertacija.
65. Watts, R. J. (2003). *Politeness*. New York: Cambridge University Press.
66. Watts, R. J. (2005). Linguistic politeness research: *quo vadis?* *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*, R. J. Watts, S. Ide, K. Ehlich (red.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Summary

This study investigates Lithuanian linguistic politeness when refusing a request. Linguistic politeness is defined as an application of certain communicative strategies in order to ensure smooth communication, respectful or friendly relations between interlocutors. Refusal is a speech act by which the speaker denies to engage in an action proposed by the interlocutor. It is a complicated, face-threatening speech act, which requires mitigation by employing various politeness strategies. The aim of this study is to investigate the strategies, substrategies and additional components of Lithuanian refusals of requests.

The research data consists of refusals collected with a discourse completion test. 100 students participated in the research, 1046 refusals were analyzed. Quantitative and qualitative research methods were combined in data analysis.

The paper consists of two parts – theoretical and applied. The theoretical part discusses the concept of linguistic politeness, provides detailed presentation of Brown and Levinson's linguistic politeness theory, discusses the relationship between direct / indirect refusals and politeness, and provides classifications of the head acts of refusals, their internal as well as external modifications (pre-refusals and post-refusals). Based on these classifications, a study was carried out, the results of which are presented in the second part of the paper. First, the head acts were analyzed, followed by their internal modifications, and finally, – the complementary semantic components were examined.

Summarizing the results, it can be stated that Lithuanians mostly use indirect refusals. If they refuse directly, they choose the least straightforward strategy (*I can't*). Usually refusals (especially direct ones) are mitigated with the external modifications (rather than internal). The most socioculturally acceptable polite way to refuse is to apologize and provide reasons. These findings should be further examined by studying larger and more diverse groups and using different data collection methods. Despite its limitations, this study can be relevant to scientists of linguistic pragmatics, sociolinguistics and linguo-didactics.

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Šiame darbe naudojama atsisakymų klasifikacija (adaptuota remiantis Beebe et al. 1990: 72–73, pastrategės aprašomos remiantis Iwata (1995), Felix-Brasdefer (2008) ir Jasim (2017) darbuose pateiktais paaiškinimais, išskyrus prašančiojo išvavimo pastrategę, kuri nebuvo rasta kitų tyrėjų darbuose).

Strategijos	Pastrategės	Paaiškinimai	Pavyzdžiai ²¹
Tiesioginiai atsisakymai	1) Su performatyvuoju veiksmožodžiu	Adresantas atsisako patenkinti pašnekovo prašymą pavartodamas performatyvųjį veiksmožodį <i>atsisakau</i> .	<i>Šįkart atsisakysiu.</i>
	2) Prašymo propozicinio turinio neigimas	Atsisakymo šnekos aktas atliekamas tiesiogiai paneigiant prašymo propozicinį turinį. Neigimas išreiškiamas dalelyte <i>ne</i> arba neigiama veiksmožodžio (esančio prašymo propozicijoje) forma.	<i>Ne.</i> <i>Neduosiu.</i>
	3) Negalėjimo konstatavimas	Atsisakymo šnekos aktas atliekamas konstatuojant negalėjimą patenkinti prašymą dėl tam tikrų išorinių aplinkybių.	<i>Neturiu galimybės rytoj atvykti.</i> <i>Negaliu to padaryti.</i>
	4) Nenoro konstatavimas	Atsisakantysis išreiškia savo nenorą patenkinti prašymą.	<i>Aš nenoriu dalyvauti šioje apklausoje.</i>
	5) Prašančiojo išvaymas	Pasitelkęs šią atsisakymo pastrategę, adresantas labai tiesiogiai parodo nepasitenkinimą prašančiojo elgesiu. Jis demonstruoja, kad prašymas yra nepriimtinas. Įprastai ši pastrategė realizuojama tiesioginiu direktyvu.	<i>Dink iš akių.</i> <i>Netrukdyk.</i>
Netiesioginiai atsisakymai	1) Priežasties įvardijimas, paaiškinimas	Adresantas pateikia priežastį, paaiškina, kodėl atsisako patenkinti prašymą. Įprastai pateikiamos objektyvios aplinkybės, trukdančios padaryti tai, ko prašoma. Tokiu būdu atsisakymas suvokiamas ne kaip adresanto nenoras, o kaip galimybių neturėjimas. Įvardijama priežastis gali būti abstrakti (nepateikiant konkrečių detalių) arba konkreti (su detalio informacija).	<i>Aš jau turiu planų tam rytui.</i> <i>Jau labai seniai buvau suplanavusi, ką veiksiu šį šeštadienį, su šeima išvykstame į Nidą paminėti mamos gimtadienį.</i>
	2) Alternatyvos pateikimas	Atsisakantysis siūlo alternatyvą, siekdamas sušvelninti atsisakymą ir pademonstruoti, kad rūpinasi pozityviuoju pašnekovo įvaizdžiu. Įprastai pateikiamos tokios alternatyvos: (1) vietoj X galiu padaryti Y; (2) kodėl tau vietoj X nepadarius Y.	<i>Galiu prisidėti ne finansiškai, o fiziškai.</i> <i>Gal geriau paprašyk Jono.</i>
	3) Sąlygų, kurios būtų lėmusios arba galėtų lemti sutikimą, įvardijimas	Adresantas įvardija sąlygas, kurios būtų galėjusios arba galėtų lemti jo sutikimą, tokiu būdu implikuodamas, kad, jeigu situacija būtų kitokia, jis neatsakytų padaryti tai, ko prašoma.	<i>Galėjai anksčiau paprašyti, būčiau nufotkinus ir atsiuntus.</i> <i>Jei turėčiau daugiau pinigų, tai paaukočiau.</i>
	4) Atidėjimas, pažadas	Šiai pastrategėi priskiriami tokie pasakymai, kuriais adresantas vengia atsisakyti, tačiau ir nenori patenkinti prašymo, todėl atideda jį, žada galbūt padaryti ko prašomas kada nors ateityje.	<i>Apsvarstysiu šį pasiūlymą.</i> <i>Gal kitą kartą.</i>

²¹ Pateikiami pavyzdžiai iš šio darbo autorės surinktos medžiagos.

Lentelės tęsinys.

Strategijos	Pastrategės	Paaiškinimai	Pavyzdžiai
	5) Principinių nuostatų reiškimas	Adresantas sako, kad atsisakymą patenkinti prašymą lemia tam tikrų principų laikymasis.	<i>Aš taip nežaidžiu. Prie tokių akcijų neprisidedu.</i>
	6) Pespėjimas arba galimų neigiamų pasekmių prašančiam įvardijimas	Pasitelkęs šią pastrategę, adresantas siekia parodyti, kad sutikimas patenkinti prašymą gali turėti neigiamų pasekmių pašnekovui. Taigi, adresantas bando atkalbėti pašnekovą, kad šis nesiektų sutikimo.	<i>Aš nerūpestinga, dar paliksiu be maisto netyčia. Mano informacija gali būti nenaudinga.</i>
	7) Sutikimas, atliekantis atsisakymo funkciją	Šiai pastrategei priskiriami tokie pasakymai, kuriuose adresantas tarsi sutinka, tačiau jo intencija lieka neaiški, jis stokoja entuziazmo, dvejoja, tuo tarsi norėdamas parodyti pašnekovui, kad atsisako.	<i>Na, iš esmės pažiūrėti galiu, bet tikriausiai nebūsiu gera prižiūrėtoja, nes nelabai gerai sutariu su katėmis. Niekada neturėjau katės, todėl nežinau, kaip jas prižiūrėti.</i>
	8) Juokavimas	Tai tokia atsisakymo pastrategė, kai adresantas pasitelkia juokavimą, kaip būdą netiesiogiai atsisakyti ir sušvelninti atsisakymo žalą.	<i>Oi, man sportas kaip Aleknai trečia ranka. Pala, Alekna gi krepšinį žaidžia, jo?</i>
	9) Pašnekovo kaltinimas	Adresantas įvardija tai, ko adresatas nepadarė praeityje, ir pateikia tai kaip atsisakymo priežastį.	<i>Reikėjo vaikščioti į paskaitas ir viską būtum gavęs ir žinojęs, o dabar pats kaltas.</i>

2 PRIEDAS. Diskurso kūrimo testo anketa.

Vilniaus universiteto taikomosios kalbotyros magistrantė atlieka sociolingvistinį tyrimą ir renka studentų šnekamosios kalbos pavyzdžių.

Atidžiai perskaitykite kiekvieną situaciją ir atsakykite taip, kaip, jūsų manymu, atsakytumėte realioje situacijoje. Pasistenkite įsijausti ir įsivaizduoti, kad esate toje situacijoje, bet atsakymą užrašykite kuo spontaniškiau, per daug negalvodami. Parašę atsakymą prie jo nebegrįžkite, netaisykite, eikite prie kitos situacijos. Šiuo tyrimu nesiekama patikrinti jūsų kalbos taisyklingumo, svarbi kuo natūralesnė, spontaniška vartoseną.

Pastaba. Rašydami atsakymus ne aprašykite, ką sakytumėte, o rašykite būtent tai, ką sakytumėte.

Anketa yra anoniminė, surinkti duomenys bus naudojami tik statistiniams apibendrinimams.

Iš anksto labai dėkoju už atsakymus ir skirtą laiką!

Pateikite informaciją apie save (pažymėkite varnele arba įrašykite).

Amžius: _____

Lytis: moteris vyras kita nenoriu sakyti

Tautybė: lietuvis (-ė) rusas (-ė) lenkas (-ė) kita: _____

Gimtoji kalba: lietuvių rusų lenkų kita: _____

Kilmės vieta (miestas / rajonas): _____

Gyvenamoji vieta: Vilnius kita: _____

Ką studijuojate? _____

SITUACIJOS

1. Artėja egzaminas universitete. Jūs lankėte visas paskaitas ir seminarus, stropiai viską konspektavote, esate vienas (-a) geriausių grupės studentų (-čių). Jūsų kursiokas, su kuriuo iki šiol labai mažai bendravote (tik kartą trumpai pakalbėjote laukdami dėstytojo prie auditorijos), prašo paskolinti konspektus, nes praleido nemažą dalį paskaitų. Jūs negalite / nenorite duoti jam savo konspektų. Ką sakote?

2. Jūs dirbate knygyne kasdien nuo pirmadienio iki penktadienio po pusdienį. Dabar penktadienio popietė, jūs darbe. Knygyno vadovas (su kuriuo beveik nebendruojate, nes jis nėra tiesioginis jūsų vadovas) paprašo jus ateiti kelioms valandoms į darbą rytoj (šeštadienį) ir padėti sutvarkyti naują knygų siuntą. Jūs negalite / nenorite dirbti šeštadienį. Ką sakote?

3. Per pertrauką tarp paskaitų sėdite ant suoliuko šalia fakulteto. Prie jūsų prieina maždaug jūsų amžiaus mergina, kuri prisistato esanti savanorė gyvūnų globos organizacijoje. Kviečia prisidėti prie gyvūnų gerovės užtikrinimo ir prašo paaukoti jos atstovaujamai organizacijai. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

4. Jūsų gera draugė Monika ateinantį šeštadienį persikrausto ir prašo jūsų padėti susipakuoti daiktus ir juos persivežti. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

5. Esate namuose su šeima. Savo kambaryje skaitote labai įdomią knygą, nuo kurios sunku atsitraukti. Mama kitame kambaryje rašo el. laišką savo draugei. Ji paprašo jūsų padaryti arbatos. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

6. Šįvakar einate į kiną su savo pusbroliu Luku. Susitinkate prie kino teatro ir dar turite laiko pasikalbėti. Sužinote, kad Lukas su keliais klasiokais planuoja vakarėlį savo draugui 16-o gimtadienio proga. Jis prašo jūsų paskolinti 50 Eur. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

7. Šiandien ruošiatės egzaminui bibliotekoje, o jūsų kambariokas Karolis, su kuriuo gyvenate pastaruosius 2 metus, namie. Gaunate iš jo žinutę su prašymu paimti jam kelias knygas iš bibliotekos. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

8. Jūsų dėdė Jonas, su kuriuo labai artimai bendraujate, išvažiuoja savaitei atostogų ir prašo prižiūrėti jo katę kol bus išvykęs. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

9. Prieš kelias dienas įsidarbinote senamiesčio kavinėje. Viskas dar nauja, kolegas ir kavinės vadovę pažįstate labai mažai. Dabar pietų metas, kavinė pilna žmonių, reikia greitai suktis. Kavinės vadovė kalbasi su produktus pristatiusiu asmeniu ir paprašo jūsų atnešti dokumentą, esantį ant stalo jos kabinete antrame kavinės aukšte. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

10. Užsukote pas savo draugą Tomą į svečius. Jis gyvena su tėvais ir dvylikamečiu broliu, kurio jūs beveik nepažįstate, matėtės tik vieną kartą, kai kažkada anksčiau svečiavotės. Jūs šnekučiuojatės su Tomu, planuojate, ką veiksate savaitgalį. Prie jūsų prieina Tomo brolis ir paprašo užpildyti klausimyną apie sportavimo įpročius. Klausimynas yra dalis projekto, kurį berniukas atlieka biologijos pamokai. Jam beliko apklausti vieną žmogų. Klausimyną sudaro uždari ir atviri klausimai. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

11. Esate namuose, rašote rašto darbą, kurį turite atiduoti rytoj. Dar nemažai liko parašyti, todėl skubate kiek galite. Esate labai susikaupęs (-usi) ir nenorite, kad kas nors jus blaškytų. Į jūsų kambarį įeina dvylikametė sesuo Gustė ir prašo, kad ją nufotografuotumėt. Ji nori pasikeisti savo profilio nuotrauką feisbuke. Jūs negalite / nenorite to daryti. Ką sakote?

Jei turite kokių nors pastabų dėl šios anketos, labai prašau surašyti jas čia:

3 PRIEDAS. Sutrumpinti diskurso kūrimo testo situacijų aprašai ir socialinių kintamųjų deriniai.

Situacijų aprašai ir kodiniai pavadinimai	Socialinis nuotolis	Socialinė galia	Prašymo, kurį atsisakoma patenkinti, dydis
1. Skatinama atsisakyti paskolinti konspektą mažai pažįstamam kursioiui (<i>1S–Konspektai</i>)	+SN	K=A	-PD
2. Skatinama atsisakyti vadovui paprašius papildomai ateiti į darbą šeštadienį (<i>2S–Darbas</i>)	+SN	K<A	+PD
3. Skatinama atsisakyti nepažįstamai bendraamžei paprašius paaukoti gyvūnų globos organizacijai (<i>3S–Auka</i>)	+SN	K=A	+PD
4. Skatinama atsisakyti padėti draugei persikraustyti (<i>4S–Persikraustymas</i>)	-SN	K=A	+PD
5. Skatinama atsisakyti mamai padaryti arbatos (<i>5S–Arbata</i>)	-SN	K<A	-PD
6. Skatinama atsisakyti pusbroliui paskolinti pinigų (<i>6S–Skola</i>)	-SN	K>A	+PD
7. Skatinama atsisakyti kambariokui paimti knygas iš bibliotekos (<i>7S–Knygos</i>)	-SN	K=A	-PD
8. Skatinama atsisakyti prižiūrėti dėdės katę, kol šis bus išvykęs (<i>8S–Katė</i>)	-SN	K<A	+PD
9. Skatinama atsisakyti vadovei atnešti dokumentą iš jos kabineto (<i>9S–Dokumentas</i>)	+SN	K<A	-PD
10. Skatinama atsisakyti užpildyti klausimyną mažai pažįstamam jaunesniam draugo broliui (<i>10S–Klausimynas</i>)	+SN	K>A	+PD
11. Skatinama atsisakyti nufotografuoti jaunesnę sesę (<i>11S–Nuotrauka</i>)	-SN	K>A	-PD

- 1) Socialinis nuotolis tarp komunikatų: mažas (-SN) arba didelis (+SN).
- 2) Socialinė galia: kalbėtojas (atsisakantysis) žemesnis už adresatą (K<A), viršesnis (K>A) arba pašnekovai lygūs (K=A).
- 3) Prašymo, kurį atsisakoma patenkinti, dydis: prašymas mažas (-PD) arba didelis (+PD).